

Joanna Potyra-Kowalska

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
joasiap@poczta.onet.eu

Konspiracja i podziemie narodowe w powiecie siedleckim w latach 1939-1950¹

Conspiracy and nationalist underground in the Siedlce poviatic in 1939-1950

ABSTRACT

The article describes the forms of conspiratorial and armed activity of selected Polish nationalist organizations and the specificity of its functioning during the Soviet occupation of 1944-1950. The author presents the program line of these underground formations, and as the research area she chooses the Siedlce poviatic, where the nationalist underground operated very actively, having many supporters and a broad social base. The chronological framework of the article marks the beginning and the end of the national underground both in Poland and in the poviatic of Siedlce. The main purpose of the work is the characteristic of the activity of the underground and nationalist underground in the Siedlce poviatic during the Second World War and in the so-called Second Conspiracy, what stands for the activity against the Soviet enslavement.

Keywords: World War II, nationalist conspiracy, German occupation, Soviet occupation, underground, communism

STRESZCZENIE

Artykuł opisuje formy działalności konspiracyjnej i zbrojnej poszczególnych polskich organizacji ruchu narodowego oraz specyfikę ich funkcjonowania w czasach okupacji niemieckiej 1939-1944 oraz w pierwszych latach okupacji sowieckiej 1944-1950. Autorka prezentuje linię programową

¹ Artykuł został przygotowany na podstawie pracy magisterskiej pt. „Konspiracja i zbrojne podziemie narodowe w powiecie siedleckim w latach 1939-1950” napisanej pod opieką naukową dr. hab. Dariusza Magiera w Zakładzie Archiwistyki UPH w Siedlcach, obronionej w 2019 r.

tych formacji konspiracyjnych, zaś jako teren badań wybrała powiat siedlecki, gdzie podziemie narodowe działało w sposób bardzo aktywny, posiadając wielu sympatyków i szeroką bazę społeczną. Ramy chronologiczne artykułu wyznaczają początek oraz koniec podziemia narodowego zarówno w Polsce, jak i na terenie powiatu siedleckiego. Głównym celem pracy jest charakterystyka działalności konspiracji i podziemia szeroko pojętego obozu narodowego w powiecie siedleckim w czasie II wojny światowej i w latach tzw. II konspiracji, która oznacza działalność przeciwko sowieckiemu zniewoleniu.

Słowa kluczowe: II wojna światowa, konspiracja, Niemcy, okupacja niemiecka, okupacja sowiecka, podziemie, Rosja, ruch narodowy

Wstęp

Podziemie zbrojne obozu narodowego jeszcze do niedawna pokazywano w zupełnie nieprawdziwym, zakłamanym świetle, co należy wiązać z wieloletnią propagandą komunistyczną, która zadomowiła się również w historiografii. Żołnierzy Narodowej Organizacji Wojskowej, Narodowych Sił Zbrojnych czy Narodowego Związku Wojskowego postrzegano więc jako żołdaków mordujących rodzimą partyzantkę, wszczynających płomień wojny domowej, unikających walki z Niemcami i pastwiących się nad Żydami oraz innymi mniejszościami narodowymi zamieszkującymi terytorium przedwojennej Polski. Po powstaniu Instytutu Pamięci Narodowej w styczniu 1999 r. i dotarciu do dokumentów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego czy Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego obraz konspiracji narodowej w świadomości społecznej uległ wyraźnej zmianie. Dziś wiedza o tym, że żołnierze formacji narodowych walczyli o wolną, opartą na zasadach solidaryzmu chrześcijańskiego Polskę, widząc wroga narodu nie tylko w hitlerowskich Niemczech, ale również stalinowskim Związku Radzieckim, z wolna przenika do ogółu społeczeństwa.

Przedmiotem zainteresowania niniejszego artykułu są formy działalności poszczególnych organizacji narodowych, a także specyfika ich funkcjonowania w czasach okupacji niemieckiej oraz pierwszych lat tzw. *władzy ludowej*. Bardzo ważna była także chęć dokładnego poznania linii programowej narodowych formacji konspiracyjnych. Jako obiekt badań wybrano powiat siedlecki, a więc teren, gdzie podziemie narodowe działało w sposób bardzo aktywny, posiadając wielu sympatyków i szeroką bazę społeczną. Ramy chronologiczne pracy dotyczą lat 1939-1950, a więc okresu wyznaczającego początek oraz koniec podziemia narodowego zarówno w Polsce, jak i na terenie powiatu siedleckiego.

Głównym celem pracy jest charakterystyka działalności konspiracji narodowej w powiecie siedleckim w latach 1939-1950, a więc zarówno podczas okupacji niemieckiej, jak i w latach tzw. II konspiracji. W pracy zastosowano kilka metod badawczych. Na plan pierwszy wysuwa się krytyczna analiza literatury przedmiotu oraz źródeł archiwalnych i drukowanych. Poszczególne fakty ustalano metodą chronologiczną, biorąc za punkt wyjście genezę danego faktu, jego przebieg oraz wywołane

skutki. Metoda komparatystyczna natomiast posłużyła do porównania działalności podziemia w czasach okupacji niemieckiej i w latach II konspiracji.

Stronnictwo Narodowe i Narodowa Organizacja Wojskowa

W momencie wybuchu II wojny światowej środowisko narodowe, choć podzielone wewnętrznie (grupa Tadeusza Bieleckiego, Kowalskiego – Giertycha), stanęło na stanowisku bezkompromisowej walki z okupantem. 3 września 1939 r. zebrał się Komitet Główny SN. W referacie wygłoszonym przez sekretarza KG Zygmunta Berezowskiego znalazły się sformułowania dotyczące konsolidacji narodu w walce z okupantem, aż do całkowitego zwycięstwa. Sekretarz wyrażał także nadzieje na pomoc sojuszników zachodnich².

Referat Z. Berezowskiego spotkał się z aprobatą zwolenników SN w całym kraju. Nie inaczej było w powiecie siedleckim. Od samego początku okupacji niemieckiej SN rozwijało się jako samodzielne środowisko polityczne, odrębne od Służby Zwycięstwu Polski (SZP) i nieco później Związku Walki Zbrojnej (ZWZ)³. Konspiracją narodową w powiecie kierowali ludzie, którzy należeli do SN w okresie II RP. Na czele okręgu podlaskiego SN, mającego swoją siedzibę w Siedlcach, stał adwokat Zygmunt Chrzanowski „Lisiecki”. Z kolei prezesem Zarządu Powiatowego organizacji na miasto Siedlce mianowano Czesława Dmowskiego, zaś sekretarzem Stanisława Wielgórskiego⁴.

Za jedną z pierwszych, a zarazem najważniejszych form działalności konspiracyjnej SN na terenie powiatu siedleckiego należy uznać kolportaż prasy. Warto w tym miejscu przytoczyć takie tytuły jak „Walka”⁵ czy „Wielka Polska”. Kolportażem „Walki” zajmował się kpr. pchor. rez. Aleksander Mackiewicz „Maciej”. Kontaktował się on z łączniczkami z Warszawy, przywożącymi 300-400 egzemplarzy pisma. Dostarczano je do punktów w terenie (m.in. Łuków, Sokołów, Biała Podlaska). Aktywny kolportaż prowadzono do połowy 1941 r., kiedy to A. Mackiewicz wyjechał do Nowin, a następnie Sokołowa Podlaskiego i Warszawy⁶. Drugie z pism redagował Witold Borowski „Witek”. Adresowano je w głównej mierze do młodych sympatyków ruchu narodowego⁷. Punkty łączności oraz kolportażu wydawnictw konspiracyjnych znajdowały się w aptece Albina Szczuki (ul. Piłsudskiego), Spółdzielni Ogrodniczo – Pszczelarskiej (ul. 1 Maja), a także w mieszkaniu Władysława Maciejczyka „Wujek (ul. Sekulska 6). Wśród kolporterek wyróżniały się m.in. „Janina Bujalska „Czarna”, Irena Piekut „Iрка”, Aniela Rybakow „Maruda”⁸.

² W Jaworski, *Stronnictwo Narodowe w czasie wojny 1939-1945, Materiały i dokumenty Wojskowego Instytutu Historycznego*, sygn. III/68/4, k. 14.

³ Podczas okupacji hitlerowskiej SN wchodziło w skład czterech głównych stronnictw politycznych (SL, SP, PPS - WRN), działając pod kryptonimem „Kwadrat”.

⁴ W. Charczuk, *Formacje zbrojne obozu narodowego na południowym Podlasiu w latach 1939-1947*, Siedlce 2003, s. 57-58.

⁵ Czasopismo istniało od połowy 1940 r., a redaktorem naczelnym był Stanisław Piasecki.

⁶ M. Bechta, *Między Bolszewią, a Niemcami*, Warszawa 2009, s. 103.

⁷ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 58.

⁸ M. Bechta, *Między...*, s. 103.

Bardzo aktywnie w działalność SN na terenie powiatu siedleckiego zaangażował się ks. dr Jan Niedziałek. Kontakty z konspiracją siedlecką nawiązał dzięki proboszczowi z Żelechowa ks. Wacławowi Milikowi, bratu pośła na sejm z ramienia SN Józefa Milika. Ksiądz J. Niedziałek był kapelanem wojskowym Komendy Okręgu NOW w Siedlcach, kierował też pracami wydziału informacji i propagandy, znajdującego się w strukturach zarządu okręgowego SN. Zajmował się również rozprawdaniem centralnego czasopisma SN „Walki”. Zginął rozstrzelany przez Niemców 12 lutego 1943 r.⁹

Bazę społeczną ugrupowania stanowiły nie tylko środowiska polityczne popierające obóz narodowy, ale również ludzie o poglądach innych niż narodowe (rzemieślnicy, handlowcy). W latach 1939-1942 stronnictwo mocno eksponowało antyniemiecki charakter całego ruchu, uwypuklając jednocześnie pierwiastek religijny. To odwoływanie się do uczuć chrześcijańskich, jak również propagowanie idei Polski jako mocarstwa przyciągnęło do SN drobnoszlachecką młodzież, ponadto zamożne chłopstwo, inteligencję, ziemiaństwo, a także duchowieństwo¹⁰.

Będąc partią narodową SN starało się zwalczać obóz lewicy rewolucyjnej. Początkowo czyniono to za pośrednictwem prasy konspiracyjnej, nie stosując rozwiązań siłowych. Uważano, że podstawą walki z lewicą jest nacjonalistyczna idea jedności oraz walki narodów, a także zasada solidaryzmu społecznego. Tego typu poglądy prowadziły do wzrostu sympatii w stosunku do SN nie tylko w środowiskach typowo narodowych, ale również na terenach wiejskich (zubożała szlachta, rzemieślnicy, nauczyciele). Poszerzało to w istotnym stopniu bazę społeczną ugrupowania¹¹.

Zbrojnym ramieniem SN była Narodowa Organizacja Wojskowa (NOW), pod taką nazwą funkcjonowała od połowy 1941 r. Wcześniej struktury wojskowe działające pod patronatem SN określano jako Armia Narodowa, Narodowe Oddziały Wojskowe, a także Organizację Wojskową Stronnictwa Narodowego. Organizację nadzorował Wydział Wojskowy Zarządu Głównego SN. Pierwszym komendantem mianowano gen. Mariana Żegotę-Januszajtisa. Po jego aresztowaniu przez NKWD w październiku 1939 r. obowiązki przejął por. rez. Aleksander Demidowicz-Demidecki „Aleksander”. Oficer ten zbiegł w grudniu 1939 r. do Wielkiej Brytanii. Następcą został ppor. rez. Bolesław Kozubowski „Trojanowski”. Z powodu nieudolności zmuszono go do dymisji w czerwcu 1941 r. oddając kierownictwo w ręce ppłk. Józefa Rokickiego „Karol”. Pełnił on swoją funkcję do scalenia NOW z AK, tj. do lipca 1942 r.¹²

Na czele Komendy Powiatowej NOW w Siedlcach stał Marek Bernacki „Marek”¹³. Na Podlasie przybył z Wielkopolski zamieszkując we wsi Oleśnica,

⁹ Tamże, s. 104.

¹⁰ S. Lewandowska, *Ruch oporu na Podlasiu*, Warszawa 1976, s. 168.

¹¹ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 58-59.

¹² M. Gniadek-Zieliński, *Narodowe Siły Zbrojne 1942-1947*, Warszawa 2017, s. 31-33.

¹³ W dokumentach figurował również jako „Biernacki”, „Perna”. Z zawodu był dziennikarzem, redagując wydawanego w Poznaniu „Wielkopolanina”.

położonej w gminie Wodynie. Z racji tego, że biegle posługiwał się językiem niemieckim, został zarządcą *Liegenschaftu* w Wodyniach. Znajomość języka niemieckiego pozwoliła M. Bernackiemu oddać nieocenione usługi konspiracji narodowej. Szkoleniem wojskowym zajmował się ppor. rez. Leopold Zawistowski „Czarny”, zaś gospodarką finansową Antoni Bogusławski „Tosiek”¹⁴. W skład Komendy Powiatowej Siedlce wchodziły następujące placówki:

- Siedlce (ppor. rez. L. Zawistowski),
- Wiśniew (na czele placówki stał ppor. Henryk Izdebski „Sokół II”),
- Tworki (placówką kierował zmarły w 1943 r. Leonard Jastrzębski),
- Zbuczyn (komendant Jerzy Wojtkowski „Drzazga”),
- Sarnaki (ppor. rez. Seweryn Szczerbicki „Sarna”),
- Mierzvice Stare (Piotr Radzikowski „Grom”),
- Kolonia Hołowczyce (kpr. Piotr Baran „Czarny”) ¹⁵.

Na terenie placówki Zbuczyn NOW liczyła około 60 członków, rekrutujących się z takich miejscowości jak Chromna, Czuryły, Jasionki, Zdany, Borki Kosy, Świercze¹⁶. Prężnie funkcjonowała placówka w Sarnakach. Od 1941 r. otrzymała ona status rejonu. Oprócz ppor. rez. Seweryna Szczerbickiego aktywnymi żołnierzami NOW na tym terenie byli Romuald Maurycy Mikoszewski, Edmund Wawryniuk, Witold Lemiesiewicz, Edward Szczerbicki, Kazimierz Hornowski, Franciszek Sasim, Henryk Ziontak. W 1941 r. szeregi NOW zasili Stefan Mittman „Waldemar” oraz kpr. P. Baran „Czarny”. Zaprzysiężono również Kazimierza Kaliciuka, Antoniego Maksymiuka i Kazimierza Sarnowskiego. Do zaprzysiężenia doszło w trakcie wizytacji placówki w Kolonii Hołowczyce przez Tadeusza Grabowskiego. Był on oficerem organizacyjnym KP NOW Siedlce¹⁷.

Placówka w Sarnakach w początkach swej działalności zajmowała się głównie werbowaniem nowych ludzi, a także kolportażem prasy podziemnej. Magazynowano ją w Szpakach, w domu nauczyciela R. M. Mikoszewskiego. Z innych placówek NOW w powiecie siedleckim należy wymienić ośrodki w Niemojkach oraz Kornicy. Pierwszy liczył około 10 członków, drugi ponad 40¹⁸. Strukturę NOW w powiecie siedleckim ilustruje rys. 1.

W 1942 r. delegatem Rządu RP na teren powiatu siedleckiego został Z. Chrzanowski „Lisiecki”¹⁹. Nominacja ta świadczyła o wysokiej pozycji ośrodka siedleckiego w krajowej strukturze NOW.

¹⁴ M. Bechta, *Między...*, s. 102-103.

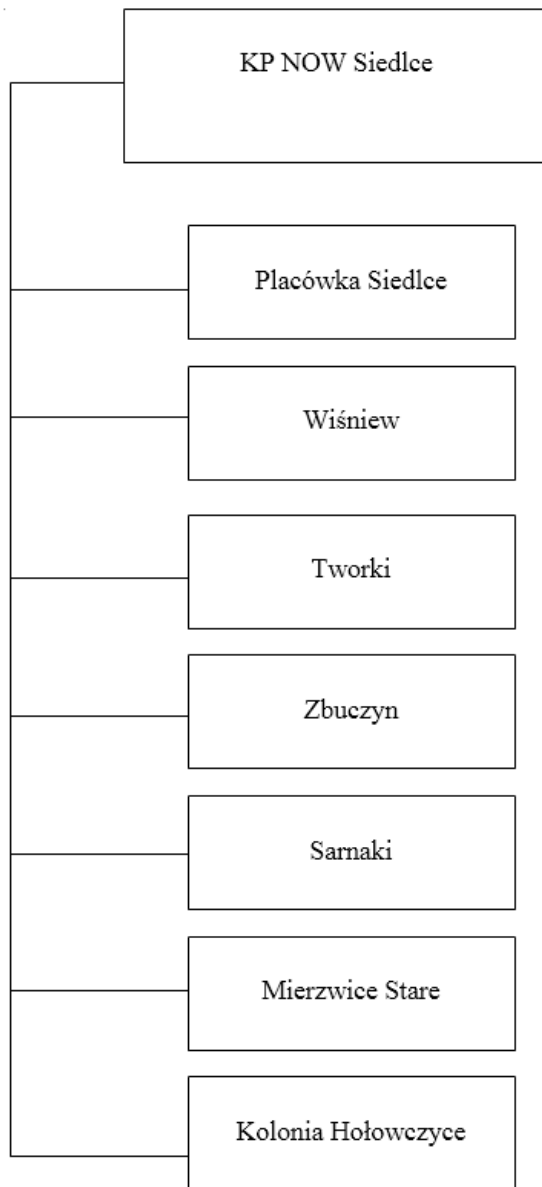
¹⁵ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 63.

¹⁶ Z. Murawski, *Stronnictwo Narodowe – organizacje prawicowe w powiecie Sokółów Podlaski w latach 1930-1945*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. II, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1998, s. 102-103.

¹⁷ H. Piskunowicz, *ZWZ – AK w powiecie siedleckim 1939-1945*, Siedlce 1992, s. 25.

¹⁸ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 63-64.

¹⁹ T. Krawczak, *W szlacheckim zaścianku*, Warszawa – Siedlce 1993, s. 146.

Rys. 1. Struktura organizacyjna NOW w powiecie siedleckim.

Źródło: W. Charczuk, *Formacje zbrojne obozu narodowego na południowym Podlasiu w latach 1939-1947*, Siedlce 2003, s. 63.

Ważną rolę w NOW pełniła Komenda Narodowej Organizacji Wojskowej Kobiet (NOWK). Jej pracami kierowała Zdzisława Rybakow „Górska”. Skupioną w NOWK młodzież żeńską szkolono w zakresie opieki sanitarnej, a także łączności i kolportażu prasy. Przechowywano również niemieckie sfałszowane pieczęcie, druki, formularze kennkart i kart rowerowych. Działania te nadzorował Zygmunt Skwierczyński „Biały”²⁰.

W lecie 1942 r. utworzono w Siedlcach kompanię młodzieżową NOW, zwaną młodzieżówką. Funkcjonowała ona przy Komendzie Okręgu NOW. Młodzieżówka powstała z inspiracji por. rez. Ferdynanda Kosiby oraz pchor. Edmunda Tacka „Sokal”. Wprowadzili oni w struktury NOW Tadeusza Jaworowskiego „Jata”, powierzając mu obowiązek stworzenia grupy konspiracyjnej. Utworzyło ją kilku młodych ludzi, m.in. Stanisław Okniński „Zych”, Mieczysław Rejenciak „Konrad”, Jacek Zgaiński „Piast”, Julian Myrcha „Sambor”. Szkoleniem zajmował się wspomniany już „Sokal”, ponadto ppor. Witold Książopolski „Jastrząb” oraz Jan Jaworowski „Maryśka”.

Należy podkreślić, że zarówno SN jak i jego zbrojne ramię, a więc NOW, działały w powiecie siedleckim w latach 1939-1942 bardzo aktywnie. Działalność ta polegała przede wszystkim na werbowaniu ludzi, kolportowaniu prasy konspiracyjnej, tworzeniu trwałych struktur organizacyjnych. Zarówno SN, jak i NOW posiadały w powiecie szeroką bazę społeczną, złożoną zarówno z sympatyków ruchu narodowego, jak i ludzi o nieco innych poglądach politycznych (rzemieślnicy, chłopci, inteligencja). Decydująca okazywała się w tym przypadku idea konsolidacji narodu wokół wspólnej walki z okupantem niemieckim oraz organizacjami o charakterze lewicowym.

ONR „ABC” i Związek Jaszczurczy

Po klęsce wrześniowej pełniąc rolę tajnego kierownictwa ONR „ABC” Organizacja Polska (OP) podjęła decyzję o utworzeniu organizacji wojskowej zwanej Związkiem Jaszczurczym (OW ZJ). Powstała ona 14 października 1939 r., a pierwszym komendantem mianowano Władysława Marcinkowskiego „Jaxa”. W pierwszych miesiącach okupacji nie odrzucano jeszcze możliwości współpracy z SN. Z czasem jednak na przeszkodzie stanęły względy ambicjonalne i współdziałanie nie doszło do skutku²¹. Organizacja, choć izolowana w polskim podziemiu niepodległościowym, rozwijała się dosyć szybko, czego efektem było powołanie do życia w 1940 r. Komendy Głównej OW ZJ. Funkcję komendanta głównego pełnił W. Marcinkowski²².

Swoją działalność w powiecie siedleckim OW ZJ rozpoczęła w listopadzie 1939 r. Pracami organizacji kierował ppor. rez. artylerii Stanisław Olearski „Lucjan”, absolwent przedwojennej Szkoły Podchorążych Rezerwy Artylerii, zlokalizowanej

²⁰ M. Bechta, *Między...*, s. 104.

²¹ J. Terej, *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszymi Nowej Demokracji*, Warszawa 1979, s. 50.

²² M. Gniadek-Zieliński, *Narodowe...*, s. 46.

we Włodzimierzu Wołyńskim. Zastępował go Eugeniusz Polak „Kobra”, z wykształcenia inżynier leśnik. To właśnie „Kobra” był głównym organizatorem siatki OW ZJ obejmującej swym zasięgiem teren powiatu siedleckiego. Pierwsze placówki OW ZJ zorganizowano w gminach położonych nad Bugiem (Sarnaki, Hołowczyce). W Klepaczewie w 1940 r. żołnierze OW ZJ posiadali broń dostarczoną przez Henryka Demianiuka „Kowalski”, „Zryw”. Z jego inicjatywy w szeregi organizacji przyjmowano nowych członków (m.in. Marian Czyżyk „Brzoza”, Stanisław Nazarewski „Ksyk”, Czesław Kasperuk, Antoni Ekonomowicz, Władysław Kołodziejczyk). W 1942 r. żołnierze H. Demianiuka przeprowadzili akcję na urząd gminy w Hołowczycach niszcząc tamtejsze akta²³.

Ważną rolę w OW ZJ w powiecie siedleckim odgrywał adwokat Henryk Świnarski, który należał do ścisłego kierownictwa organizacji, w znacznej mierze decydując o jej bieżącej działalności. Kolportażem prasy zajmował się maszynista Nikodem Michalik. Egzemplarze „Szańca” przywożono z Warszawy, następnie przenoszono je do punktów kolportażowych przy ul. Katedralnej 1²⁴ oraz ul. 10 lutego 1²⁵. Stamtąd trafiały one w teren. Posiadanie przez OW ZJ lokali kolportażu oraz łączności pozwalało z jednej strony nawiązywać kontakty, z drugiej zaś pozyskiwać cenne informacje²⁶.

Łączność organizacyjna znajdowała się w gestii Danuty i Marii Michalik. Pomagała im Stefania Nowakowska „Stefa”, organizująca spotkania S. Olearskiego z innymi działaczami organizacji. Ze środowiskiem OW ZJ w Warszawie kontaktował się natomiast Czesław Janecki „Adam”. Z OW ZJ współpracowała niewielka grupa oficerów. Należy w tym miejscu wymienić nauczyciela ze szkoły powszechnej w Żeliszewie por. Bronisława Sienkiewicza „Wilczur”, por. Leona Klencnera „Jan”, a także por. Czesława Zawadzkiego „Wiktor Gozdawski”²⁷.

Wspomniany por. Cz. Zawadzki na teren powiatu siedleckiego przybył z Warszawy w grudniu 1941 r., zatrzymując się w miasteczku Mordy. Powodem przyjazdu były cele zarobkowe. Wkrótce został oficerem wywiadu OW ZJ, następnie zaś mianowano go komendantem powiatowym OW ZJ Siedlce. Na tym stanowisku zastąpił por. L. Klencnera, który objął w powiecie stanowisko oficera organizacyjnego. Bezpośrednio przed połączeniem OW ZJ z NOW (wrzesień 1942 r.) funkcję komendanta powiatowego w Siedlcach pełnił Bernard Bucholc²⁸.

Ocenia się, że aktyw OW ZJ na terenie powiatu siedleckiego mógł liczyć w pierwszej połowie 1942 r. nawet do tysiąca członków. Dane te wydają się jednak być zdecydowanie zawyżone²⁹.

²³ J. W. Nowosielski, *Organizacje konspiracyjne w okolicach Sarnak wywodzące swe korzenie w ruchu narodowym*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. I, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1997, s. 175-176.

²⁴ Mieściło się tam prywatne mieszkanie N. Michalika.

²⁵ Znajdował się tam zakład fotograficzny „Foto Solis”, należący do Franciszka Krasiejki „Franek” („Ryszard”).

²⁶ M. Bechta, *Między...*, s. 120-121.

²⁷ Tamże, s. 121.

²⁸ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 57.

²⁹ M. Bechta, *Między...*, s. 122.

Można powiedzieć, że środowiska narodowych radykałów działały w powiecie siedleckim aktywnie. Były one jednak izolowane przez pozostałe ugrupowania konspiracyjne (ZWZ – AK, BCh, częściowo SN – NOW). Bazowały na sprawnym wywiadzie, dobrze rozwiniętej łączności oraz sieci punktów kontaktowych na terenie całego powiatu. Podobnie jak NOW starały się werbować ludzi oraz tworzyć placówki. Akcja ta zakończyła się powodzeniem choć struktura organizacyjna nie była aż tak rozgałęziona jak w przypadku NOW. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że stopień wykształcenia wojskowego członków OW ZJ był niewystarczający. Złożyły się na to takie przyczyny jak brak kadr instruktorskich, ponadto problemy ze zdobywaniem broni oraz niskie poparcie wśród niektórych warstw społecznych powiatu siedleckiego (głównie ziemiaństwo).

Konfederacja Narodu

Na terenie powiatu siedleckiego funkcjonowała również Konfederacja Narodu (KN). Organizacja powstała 28 września 1940 r. z inicjatywy Stanisława Piaseckiego „Leon Calka”, a w jej skład weszły:

- Tajna Armia Polska (TAP),
- Gwardia Obrony Narodowej (GON),
- Związek Czynu Zbrojnego (ZCZ),
- „Pobudka” ,
- „Wawel”³⁰.

Pion wojskowy organizacji stanowiły Wojskowe Oddziały Skonfederowane (WOS), na czele z mjr Janem Włodarkiewiczem „Darwicz”. W powiecie siedleckim struktury KN tworzył Czesław Grądzki „Łoś”. Był żołnierzem kampanii wrześniowej, a następnie niemieckim jeńcem wojennym. Z niewoli zbiegł pod koniec 1941 r. Na początku roku następnego rozpoczął organizację KN na Podlasiu, w tym w Siedlcach i okolicach. Bazę społeczną ugrupowania stanowiła przede wszystkim młodzież wywodząca się ze szlachty zagrodowej, ponadto drobni ziemianie, inteligencja oraz rzemieślnicy. Podwładni „Łosia” nie pełnili stałych funkcji, wykonując jedynie akcje o charakterze doraźnym. Sprzyjało to improwizacji oraz nieszablonowości w działaniu. Ważnym aspektem działalności KN na terenie powiatu siedleckiego był kolportaż prasy konspiracyjnej. W Siedlcach powielano oraz rozprawdzano „Uderzenie”, a także tygodnik „Nowa Polska – Wiadomości Tygodniowe”³¹. Organizacja prowadziła też pracę ideową, rozbudowywała również siatkę terenową. Ocenia się, że łącznie jej liczebność na Podlasiu mogła kształtować się na poziomie około 1000 żołnierzy³².

Konfederacja Narodu stanowiła raczej uzupełnienie konspiracji narodowej na terenie powiatu siedleckiego przed powstaniem Narodowych Sił Zbrojnych. Organizacja działała nieco inaczej niż inne ugrupowania, skupiając się na akcjach doraźnych, a także nie przywiązując większej wagi do stopni wojskowych. Sprzyjało

³⁰ M. Gniadek-Zieliński, *Narodowe...*, s. 58.

³¹ K. Krajewski, *Uderzeniowe Bataliony Kadrowe*, Warszawa 1993, s. 501-502.

³² M. Bechta, *Między...*, s. 123.

to improwizacji oraz powodowało, że struktury KN były bardzo trudne do zdema-skowania przez okupanta.

Narodowe Siły Zbrojne

Narodowe Siły Zbrojne (NSZ) powstały we wrześniu 1942 r., będąc jedną z najważniejszych organizacji polskiego podziemia niepodległościowego. Żołnierze NSZ podjęli walkę o wolną Polskę, zarówno z okupantem niemieckim, jak i później, po 1944 r. z Sowietami oraz władzą ludową w Polsce.

W lipcu 1942 r. nastąpił rozłam w Narodowej Organizacji Wojskowej. Był on spowodowany akcją scaleniową z Armią Krajową. Grupy, które nie wyraziły poparcia dla scalenia, a więc część NOW oraz Organizacja Wojskowa Związek Jaszczurczy podjęły decyzję o powołaniu Tymczasowej Komisji Rządzącej Stronnictwa Narodowego, która miała na celu zespolić te grupy, które zdecydowały się nie wejść w skład AK oraz przygotować zjazd na szczeblu krajowym³³. Komisja wydała komunikat, zawiadamiając okręgi terenowe Stronnictwa Narodowego oraz NOW, iż od 7 lipca 1942 r. jest podmiotem, któremu wymienione struktury mają podlegać. W komunikacie wyraźnie stwierdzono, iż obóz narodowy będzie rozwijał się samodzielnie, zwalczając zarazem próby uzależniania od ZWZ-AK określonego w tym dokumencie jako wojskowa emanacja sanacji³⁴.

Kilka tygodni później (przełom lipca i sierpnia 1942 r.) doszło do spotkania Karola Stojanowskiego oraz Zbigniewa Stypułkowskiego z kierownictwem ONR-ABC, w osobach komendanta głównego Związku Jaszczurczego Władysława Marcinkowskiego i członka kierownictwa politycznego „Szańca” Jerzego Olgierda Iłakowicza³⁵. Celem rozmów było powołanie do życia wspólnej organizacji wojskowej wraz z reprezentacją polityczną i podlegającym jej aparatem cywilno-administracyjnym. Zakończyły się one pomyślnie, co spowodowało utworzenie nowej organizacji konspiracyjnej – Narodowych Sił Zbrojnych. Za datę powstania tego ugrupowania przyjmuje się datowany na 20 września 1942 r. Rozkaz nr I/42 informował o objęciu dowództwa NSZ przez płk Ignacego Oziewiczza „Czesława”³⁶. Podległa mu organizacja miała skupiać pod swym szyldem wszystkie działające w kraju ugrupowania o charakterze narodowym³⁷.

Polityczną nadbudową NSZ była Tymczasowa Narodowa Rada Polityczna (TNRP), formalnie powstała w maju 1943 r. Składała się ona z około 40 członków, a jej pracami kierowało 8-osobowe prezydium na czele z sekretarzem generalnym Zbigniewem Stypułkowskim „Zbyszkiem”. Rada prowadziła bieżącą działalność polityczną organizacji, reprezentowała ją również w kontaktach z innymi ugrupo-

³³ W. Charczuk, *Formacje...*, s.78.

³⁴ J. Terej, *Rzeczywistość...*, s. 264.

³⁵ Grupa „Szaniec” była pionem politycznym ONR „ABC”.

³⁶ M. Krasuski, *Zarys historii XII Okręgu Narodowych Sił Zbrojnych na Podlasiu*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. I, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Związek Żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych, Siedlce 1997, s. 42.

³⁷ *Rozkaz nr I/42 z 20 września 1942 roku*, [w:] *Narodowe Siły Zbrojne. Dokumenty, struktury, personalia*, oprac. L. Żebrowski, Warszawa 1994, s. 143.

waniami konspiracyjnymi. Rolę cywilnej struktury administracyjnej odgrywała natomiast Służba Cywilna Narodu, będąca alternatywą wobec stworzonej przez AK Delegatury Rządu na Kraj³⁸.

Liczebność Narodowych Sił Zbrojnych nie jest do końca znana. Podawane wartości liczbowe wahają się w granicach 80³⁹ – 90 tys.⁴⁰ Spadek liczebności organizacji nastąpił po scaleniu z AK w marcu 1944 r. Narodowe Siły Zbrojne mogły wówczas liczyć około 65 tys. osób.

NSZ głosiły ściśle określone postulaty polityczne i społeczne, które odróżniały tę formację od innych działających w konspiracji. Główne założenia polityczne oraz społeczne NSZ zawarte są w dwóch dokumentach. Pierwszym z nich jest Rozkaz nr 2 z 2 października 1942 r.⁴¹, drugim natomiast Deklaracja Narodowych Sił Zbrojnych, wydana w lutym 1943 r.⁴² Rozkaz z 2 października 1942 r. stwierdzał, że nadrzędnym zadaniem żołnierzy NSZ jest walka o zapewnienie pełnej niepodległości państwu polskiemu, jak również praca nad odbudową armii. Dowództwo NSZ stało na stanowisku, że armia powinna mieć charakter narodowy. Realizacja tego celu to przede wszystkim organizowanie i wychowywanie kadr, a także walka z wrogami ojczyzny. W dokumencie wyraźnie podkreślono konieczność posiadania przez każdego żołnierza NSZ określonych poglądów natury politycznej. Poglądy te, zdaniem Dowództwa NSZ, należało pogłębiać oraz realizować w praktyce. Nie mogły one jednak być ważniejsze od obowiązków wojskowych, które należało wykonywać w pierwszej kolejności, w sposób sumienny oraz dokładny. W opinii Dowództwa NSZ postawienie na pierwszym miejscu obowiązków wojskowych żołnierzy ponad politycznymi było zgodne z interesem narodu oraz państwa⁴³.

Analizując treść tego dokumentu można powiedzieć, iż akcentuje on w zasadzie dwie kwestie, tj. pełną niepodległość państwa polskiego oraz konieczność odbudowy armii narodowej, tj. posiadającej określone poglądy polityczne, ale stawiającej na pierwszym miejscu obowiązki natury wojskowej.

Znacznie bardziej rozbudowana w treści jest Deklaracja NSZ z lutego 1943 r. Na jej podstawie można zrekonstruować główne założenia programowe organizacji, które były następujące:

- państwo polskie powinno opierać się na zasadach narodowych, a NSZ jako jego zbrojne ramię zwalcza jego wrogów,
- Polska musi posiadać należne jej granice, funkcjonując w oparciu o zasady sprawiedliwości społecznej i moralności chrześcijańskiej,
- granica zachodnia Polski powinna przebiegać na Odrze i Nysie Łużyckiej, co jest uzasadnione zarówno z historycznego, jak i społeczno-ekonomicznego punktu widzenia,

³⁸ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 79.

³⁹ A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939-1989*, Warszawa 2003, s. 68.

⁴⁰ <https://nsz.com.pl/index.php/o-nsz>; dostęp 2019-5-28.

⁴¹ *Rozkaz nr 2 z 2 października 1942 roku*, [w:] *Narodowe Siły Zbrojne. Dokumenty, struktury, personalia*, oprac. L. Żebrowski, Warszawa 1994, s. 144-145.

⁴² *Narodowe Siły Zbrojne. Deklaracja*, [w:] *Narodowe Siły Zbrojne. Dokumenty, struktury, personalia*, oprac. L. Żebrowski, Warszawa 1994, s. 30-31.

⁴³ *Rozkaz nr 2...*, s. 144.

- granica wschodnia Polski jest nienaruszalna w oparciu o postanowienia traktatu ryskiego z marca 1921 roku,
- NSZ stojąc na straży bezpieczeństwa oraz porządku w odbudowującym się państwie polskim zamierzają występować przeciwko wszelkim próbom uchwycenia władzy przez elementy komunistyczne, a także te ośrodki polityczne, których działalność i interesy nie są zgodne z żywotną racją stanu narodu polskiego,
- NSZ są formacją o obliczu ideowo wojskowym, załączkiem przyszłej armii, jej kadry należy szkolić w duchu narodowym,
- jednym najważniejszych zadań NSZ oprócz pracy o charakterze organizacyjnym i szkoleniowym jest bieżąca walka z okupantem oraz dywersją komunistyczną,
- NSZ są zdolne do kierowania masowym oporem społeczeństwa, gdyby akcja niemiecka groziła całkowitym wyniszczeniem narodu polskiego,
- wybuch powstania ogólnonarodowego jest uzależniony od klęski militarnej Niemiec oraz ustalenia stosownego terminu z aliantami Polski,
- NSZ opowiadają się za scaleniem pozostających w kraju formacji o charakterze narodowym,
- organizacja opowiada się za zachowaniem odrębności w stosunku do innych ugrupowań (własne dowództwo, oddziały)⁴⁴.

Porównując program NSZ z credo politycznym Rządu RP w Londynie czy AK należy stwierdzić, że na plan pierwszy wysuwa się sprawa granicy zachodniej. Mianowicie Rząd RP, Delegatura czy AK akcentowały jedynie pewne korekty na zachodzie, NSZ natomiast otwarcie głosiły konieczność opanowania ziem nad Odrą i Nysą Łużycką⁴⁵. W swej broszurze wydanej w 1943 r. w Warszawie Andrzej Rawicz „Jan Lilpop” podkreślał, że pod koniec wojny NSZ zostaną przekształcone w Armię Zachód, która podejmie marsz nad Odrę i Nysę Łużycką i opanowując te ziemie stworzy politykę „faktów dokonanych”. Zajęcie ziem zachodnich miało być atutem i mocną kartą przetargową Polski na przyszłej konferencji pokojowej⁴⁶.

Kolejna kwestia to bezkompromisowy antykomunizm NSZ, znacznie mniej eksponowany w politycznych koncepcjach innych polskich organizacji konspiracyjnych (AK, BCh). Dowództwo NSZ uważało, iż ZSRR jest równie silnym wrogiem Polski jak Niemcy, w końcowej fazie wojny nawet większym. Z tych też względów organizacje o orientacji komunistycznej traktowano jako obcą – sowiecką agenturę. Antykomunizm NSZ rozwijano systematycznie w postaci prasy, broszur, jak również wydawnictw książkowych⁴⁷.

Po wojnie Polska miała być państwem opartym na tzw. „ustroju narodowym”, z dominacją władzy wykonawczej oraz Senatu. Istotnym elementem takiego ustroju byłyby decentralizacja administracji, ponadto rozwój samorządów oraz struktur

⁴⁴ *Deklaracja...*, s. 30-31.

⁴⁵ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 79.

⁴⁶ A. Rawicz, *O co walczył Narodowe Siły Zbrojne?* [w:] *Narodowe Siły Zbrojne. Dokumenty, struktury, personalia*, oprac. L. Żebrowski, Warszawa 1994, s. 78-84.

⁴⁷ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 80.

regionalnych. System społeczny opierałby się na religii katolickiej oraz ideologii solidaryzmu narodowego (współpraca wszystkich warstw społecznych w celu realizacji zaplanowanych założeń). Za najważniejszą komórkę życia społecznego uznawano rodzinę. Szkolnictwo z obowiązkowym nauczaniem religii miano przekazać samorządom⁴⁸.

W środowisku NSZ zwracano też uwagę na ustrój gospodarczy przyszłej Polski oraz kwestię mniejszości narodowych. Podstawę ustroju gospodarczego upatrywano w rozwoju własności prywatnej oraz akcjonariatu pracowniczego. W gospodarce akcentowano ważną rolę samorządów, zaś problem przeludnienia na wsi zamierzano rozwiązać zasiedlając Ziemie Odzyskane, parcelując ziemię i wdrażając w życie politykę uprzemysłowienia kraju⁴⁹.

Kilku słów komentarza wymaga także stosunek NSZ do mniejszości narodowych. W odniesieniu do narodowości żydowskiej uważano, iż należy się jej pozbyć z Polski, ewentualnie pozwolić egzystować po odizolowaniu Polaków. Za wrogów uważano Niemców oraz Litwinów. Tych ostatnich postulowano poddać polonizacji. Sprawa ukraińska była traktowana jako kwestia wewnątrzpolska. Ukraińcy zatem nie mieliby prawa do stworzenia własnego państwa, planowano także ukarać ich za zbrodnie popełnione na narodzie polskim⁵⁰.

NSZ akcentowały konieczność utworzenia powojennego systemu bezpieczeństwa zbiorowego, na zasadzie konfederacji państw Europy Środkowo-Wschodniej. Byłby to blok polityczno-militarny zwrócony przeciwko Niemcom oraz ZSRR, połączony sojuszem z Francją, Wielką Brytanią oraz Stanami Zjednoczonymi. W celu zachowania bezpieczeństwa europejskiego Niemcy należało rozczłonkować na kilka mniejszych państw, okrajając ich granice na rzecz takich państw jak: Francja, Belgia, Holandia, Polska, Czechosłowacja. W ten sposób planowano zapobiec rewanżyzmowi ze strony Niemiec. W celu zabezpieczenia się przed potęgą ZSRR postulowano zorganizowanie antyradzieckiej krucjaty, już po wybuchu konfliktu na linii Zachód-ZSRR⁵¹.

Istotną rolę w koncepcjach politycznych NSZ zajmowało wystąpienie przeciwko armii niemieckiej w momencie jej załamania oraz chaosu odwrotowego. Gdyby do załamania nie doszło, akcji powstańczej nie przewidywano. Mimo to właśnie pod kątem powstania prowadzono systematyczne szkolenia szeregowych żołnierzy oraz oficerów.

Strukturę organizacyjną NSZ uregulowano w sierpniu 1942 r. Na czele organizacji stało Dowództwo (Komenda Główna NSZ), z dowódcą (komendantem głównym). Funkcję zastępcy dowódcy pełnił szef sztabu, który mógł w jego imieniu przeprowadzać inspekcje terenowe. Sam sztab składał się z sześciu oddziałów⁵². Pracą poszczególnych oddziałów kierowali szefowie. Terenowa struktura NSZ

⁴⁸ Z. S. Siemaszko, *Narodowe Sily Zbrojne*, Londyn 1982, s. 76.

⁴⁹ Tamże, s. 81.

⁵⁰ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 81.

⁵¹ Tamże, s. 81.

⁵² Oddziały były następujące: Organizacyjny, Wywiadu, Operacyjno-Wyszkoleniowy, Kwatermistrzostwa, Łączności, Oświatowo-Wychowawczy.

przedstawiała się następująco:

- inspektoraty (zwane też obszarami, ich liczba była zmienna – 5 do 1944 r. i 3 po scaleniu części NSZ z AK w marcu 1944 r.)⁵³,
- okręgi (17 – obejmujące całość przedwojennego terytorium RP), podokręgi, powiaty, placówki⁵⁴.

Organizacja posiadała również strukturę wojskową, którą na danym terenie obejmowała: grupę operacyjną, brygadę, pułk, batalion, kompanię, pluton, drużynę i sekcję⁵⁵. Dowództwo NSZ przewidywało, iż najwyższą formą organizacyjną w strukturach terytorialnych będzie tzw. inspektorat frontu. Miały mu podlegać poszczególne inspektoraty (obszary). Inspektorat frontu nigdy nie został jednak powołany. Komenda Główna NSZ wybrała model bardziej zdecentralizowany, z podziałem na inspektoraty oraz okręgi. Podział ten uległ pewnym zmianom w 1944 r., kiedy to część NSZ scaliła się z Armią Krajową. Część scalona przyjęła nazwę NSZ-AK, zaś odmawiająca scalenia NSZ-ZJ.

Pod koniec 1944 r. na terenach, które zajęli Sowieci, doszło do istotnych zmian organizacyjnych w NSZ. W Lublinie utworzono Tymczasową Narodową Radę Polityczną Ziem Wschodnich (TNRPZW), która powołała tzw. Komendę Ziem Wschodnich (KZW). Pierwszym prezesem TNRPZW został wybrany w lutym 1945 r. kpt. Jan Morawiec „Błażej”, zaś komendantem Ziem Wschodnich mjr/ppłk Tadeusz Zieliński „Wujek”⁵⁶.

Narodowe Siły Zbrojne w powiecie siedleckim były organizacją bardzo dobrze zorganizowaną. Posiadały własną siatkę terenową oraz szeroką bazę społeczną. W celu prowadzenia bieżącej walki z okupantem pozyskiwano też broń. Powiat siedlecki należało do XII Okręgu NSZ „Podlasie”⁵⁷, który z kolei wchodził w skład Obszaru (Inspektoratu) Centralnego. Okręgiem kierował ppłk Stanisław Miodoński „Sokół”, jego zastępcą zaś był ppor. Michał Gniot „Wrzos”⁵⁸. Komenda Okręgu⁵⁹ składała się z siedmiu oddziałów:

- organizacyjny,
- wywiadowczy,
- o charakterze operacyjno-szkoleniowym,
- łączności,
- oświatowy,
- finansowy⁶⁰.

⁵³ Do 1944 r. był to Obszar Zachodni, Centralny, Północny, Południowo-Zachodni i Południowo-Wschodni, zaś od lata 1944 r. Obszar Wschód, Zachód oraz Południe.

⁵⁴ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 84.

⁵⁵ Tamże, s. 84.

⁵⁶ R. Mikołajczuk, *Przyczynek do historii XII Okręgu Podlaskiego Narodowych Sił Zbrojnych w okresie okupacji sowieckiej*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. II, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1998, s. 188-189.

⁵⁷ Kryptonimy m.in. „Dołownik”, „Morwa”, „Renifer”. Zmiana numeracji na XVII nastąpiła w 1944 roku.

⁵⁸ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 84.

⁵⁹ Posiadała szyfr cyfrowy 1654.

⁶⁰ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 84-85.

Przy Komendzie funkcjonowała Pomocnicza Służba Kobiet (PSK), duszpa-sterstwo (ksiądz mjr Stanisław Jurczak „Kanty”), a także służba sprawiedliwości. Działał ponadto komisarz Służby Cywilnej Narodu oraz szef Akcji Specjalnej (AS) pchor./ppor. Jerzy Wojtkowski „Drzazga”⁶¹.

Powiat siedlecki („Jawor”, nr 3)⁶² był jednym z siedmiu powiatów podlegających Okręgowi XII. Liczył on około 2 tys. żołnierzy, podzielonych na 15 kompanii szkieletowych. Funkcje komendantów powiatowych sprawowali:

- por. M. Bernacki (Biernacki),
- mjr Wiktor Chyliński „Lis”,
- mjr Stanisław Sidewicz „Gołąb”,
- kpt. L. Klencner „Jan Zawisza”⁶³.

Szefem oddziału organizacyjnego Komendy Powiatu (KP) był „Czarny”, łączniczką z Komendą Okręgu „Iza”, zaś kapelanem KP ks. Michał Władysław Pióro. Na terenie Siedlec oraz powiatu stworzono zawiązki sześciu batalionów piechoty⁶⁴. Jak już wcześniej zaznaczono, każdy powiat posiadał kryptonim „Jawor” wraz z kolejnym numerem. W przypadku batalionów było to „Gospodarstwo” (kolejna wielka litera alfabetu), kompanii „Zagroda” (mała litera alfabetu plus numer). Poszczególne plutony nosiły kryptonim „Ogród”⁶⁵.

Na terenie gminy Domanice NSZ dysponowała placówkami w Tworkach, Mroczkach, Śmiarach, Wiśniewie, Majątku Mościbrody, Gostchorzy, Jastrzębiu Plutach, Drupiach, Zażelaznej, Domanicach i Wołyńcach. Łącznie z wymienionych placówek można było wystawić kompanię, w sile około 140 żołnierzy. Konspirację NSZ tworzył na tym terenie ppor. H. Izdebski „Sokół II”. Kompania ppor. H. Izdebskiego wspierała powstawanie obozu szkoleniowego NSZ na terenie Jaty w okolicach Łukowa, stanowiąc jego zaplecze aprowizacyjne, a także ochronę⁶⁶.

We wsiach Borki Siedleckie, Przygody, a także Suchożebry oraz Sosna⁶⁷ aktywną działalność przeciwko okupantowi niemieckiemu prowadził 16-osobowy oddział Mariana Lipki „Wigusa”.

Z kolei w gminie Zbuczyn struktury NSZ organizował por. J. Wojtkowski „Drzazga”. Otrzymał on stosowne rozkazy od Komendanta Powiatu mjr „Lisa”. Gmina Zbuczyn otrzymała kryptonim „Karp 204” („Kryp 204”). Jej dowódcą został J. Wojtkowski, zaś szefem organizacyjnym Tadeusz Ługowski. Funkcję dowódców drużyn pełnili „Bez” oraz „Żółw”⁶⁸.

⁶¹ Tamże, s. 85.

⁶² M. Krasuski, *Zarys historii...*, s. 57.

⁶³ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 95.

⁶⁴ Batalion I działał na terenie gmin Górki, Sarnaki oraz Świniary. Drugi z batalionów obejmował swym zasięgiem Tarków, Łysów oraz Przesmyki. Kolejne bataliony (III oraz IV) miały swoje bazy w Wiśniewie, Skórcu, Domanicach oraz Zbuczynie. Pozostały bataliony (V-VI) obejmowały Mokobody, Niwiska, Krześlin, Skórzec, Żeliszew oraz Wodynie.

⁶⁵ M. Krasuski, *Zarys historii...*, s. 57.

⁶⁶ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 96.

⁶⁷ W latach okupacji była to gmina Krześlin, obecnie Suchożebry.

⁶⁸ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 97.

Na terenie gminy Czuryły struktury NSZ organizował Stanisław Ługowski „Gryf”. Podlegały mu placówki w Bzowie, Rządzie, Radzikowie, Stopkach, Czuryłach i Ługach Wielkich. Najbardziej aktywnymi żołnierzami byli m.in. Zygmunt Borkowski „Graca”, Jan Bartnik „Żubr”, Julian i Czesław Ługowscy („Kozioł” i „Kobus”). W Pieńkach Pruszyńskich siatka konspiracyjna istniała już od czerwca 1940 r., funkcjonując do jesieni 1942 r. w ramach NOW. Dzieliła się ona na tzw. piątki, a kierownictwo spoczywało w ręku Augustyna Wysokińskiego „Mak”. Prasę kolportowali por. Zygmunt Skwierczyński „Biały” oraz Franciszek Ostojski „Byk”⁶⁹.

Znaczącym potencjałem NSZ dysponowały w gminach Niwiski i Mokobody. W Niwiskach organizacją kierował pchor. NSZ Witold Księżopolski „Jastrząb”. Jego macierzystą jednostką przed wybuchem II wojny światowej był 83 Pułk Strzelców Poleskich, stacjonujący w Kobryniu. Z racji dużego doświadczenia bojowego „Jastrząb” stanął na czele plutonu B-13, zajmując się przede wszystkim szkoleniem w zakresie posługiwania się bronią oraz znajomości terenu. W skład plutonu weszli ludzie, związani początkowo z AK, z Opola Nowego, Igań, Dąbrówki Niwki, Dąbrówki Wylazów. Szkolenia prowadzono na terenie Siedlec, Domanic i Wodyń⁷⁰.

Bardzo ważną rolę w strukturach KP NSZ „Siedlce” pełnił rejon w Sarnakach. Jesienią 1942 roku NOW oraz ZJ zarówno z Sarnak, jak i gminy Hołowczyce rozpoczęły działalność w ramach NSZ. Współpracę oraz kontakty bezpośrednio z ramienia KP Siedlce koordynował por./kpt. L. Klencner „Jan Zawisza”. Pracami rejonu Sarnaki kierował komendant ppor. S. Szczerbicki⁷¹. Zastępował go zaś Stefan Mitman „Waldemar”. Rejon posiadał placówki w Sarnakach, Mierzwicach Starych, Kolonii Hołowczycach, Hołowczycach, Klepaczewie oraz Szpakach⁷². Na terenach nadbużańskich jednostki NSZ prowadziły aktywną współpracę z innymi organizacjami podziemia niepodległościowego. Jako przykład można podać Konfederację Narodu. Żołnierze tej formacji wspólnie z członkami NSZ dokonali w czerwcu 1943 r. przeprawy przez Bug w rejonie miejscowości Serpelice. W rejonie kolportowano też prasę konspiracyjną, a punkt kontaktowy mieścił się na plebanii kościoła parafialnego w Tokarach⁷³.

Najsłabiej zorganizowane struktury NSZ znajdowały się w gminach Mokobody, Wodynie, Skórzec i Żeliszew. W pierwszej z gmin siatka NSZ opierała się na byłych członkach Konfederacji Narodu, którzy przetrwali niemieckie aresztowania w latach 1940-1942⁷⁴. Na terenie Wodyń, Skórcza oraz Żeliszewa bardzo silną pozycję posiadały AK oraz BCh. Uciążliwy dla sympatyków NSZ był też terror partyzantki komunistycznej. Czynniki te w istotny sposób ograniczały powstawanie konspiracji narodowej⁷⁵.

⁶⁹ M. Bechta, *Między...*, s. 188.

⁷⁰ Tamże, s. 189-190.

⁷¹ Jego poprzednikami byli Edmund Wawryniuk „Wiatr” oraz Witold Lemiesiewicz.

⁷² W. Charczuk, *Formacje...*, s. 96-97.

⁷³ M. Bechta, *Między...*, s. 186-188.

⁷⁴ J. Pawlak, *Nie walczyli dla sławy i krzyży*, Warszawa 1999, s. 102.

⁷⁵ M. Bechta, *Między...*, s. 190.

Oparciem dla NSZ na terenie powiatu siedleckiego były niewątpliwie środowiska endeckie. Program reprezentowany przez obóz narodowy cieszył się dużym poparciem wśród zamieszkującej powiat drobnej szlachty zaściankowej. Szczególnie było to widoczne na terenie takich gmin jak: Pióry, Skupie, Tarków, Zbuczyn, ponadto Cielemęc, Radomyśl, Jasionka, Czuryły, Domanice, Chromna oraz miasto Siedlce. W czasach II RP zdecydowana większość mieszkańców wymienionych miejscowości głosowała na listy narodowe⁷⁶.

Warto także zauważyć, iż silne wpływy w powiecie siedleckim posiadał także Kościół katolicki, potrafiący zaszczepić wśród ludności cywilnej określone sympatie polityczne. Podczas okupacji proboszczowie niektórych parafii udzielali poparcia NSZ (pomoc materiałowa i aprowizacyjna, leki, kontakty z innymi organizacjami konspiracyjnymi, zwłaszcza z Armią Krajową)⁷⁷.

Poza duchowieństwem oraz szlachtą zaściankową NSZ wspierali bogaci chłopci (m.in. sołtysi), a także młodzież chłopska oraz drobnoszlachecka. Wśród młodzieży przeważali uczniowie z klas gimnazjalnych. Opiekę nad nimi sprawował Ferdynand Kosiba „Semko”. Na bazie wspomnianej młodzieży utworzono sekcję „Młodzieżówki” NSZ, którą kierował Ferdynand Kosiba⁷⁸.

Za bazę społeczną NSZ należy także uznać wysiedloną ludność z terytoriów Wielkopolski. Jako przykład można choćby podać komendanta KP NSZ „Siedlce” M. Bernackiego (Biernackiego), który pochodził z Poznania. Z NSZ sympatyzowały grupy inteligencji, rzemieślnicy, handlowcy, kolejarze, nauczyciele oraz ogrodnicy. Wśród nauczycieli warto wspomnieć o B. Bucholcu, prezesie Zarządu Okręgu SN, z zawodu poloniście w siedleckim gimnazjum im. Stanisława Żółkiewskiego. W latach II RP Bernard Bucholc prowadził aktywną działalność w Towarzystwie Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych.

Zatem baza społeczna NSZ w powiecie siedleckim była stosunkowo szeroka. Tworzyły ją różne grupy ludności, aktywnie wspierające organizację oraz działające w jej szeregach. Stanowiło to dużą pomoc dla ugrupowania zarówno w walce z okupantem niemieckim, jaki sowieckim.

Broń znajdująca się w użyciu NSZ pochodziła z różnych źródeł. Początkowo zbierano ją z pobożowisk, wydobywano ze schowków, wykopywano z ziemi, stawów czy torfowisk. Broń tę ukryli polscy żołnierze walczący w kampanii wrześniowej idący do niemieckiej niewoli, ewentualnie próbujący wrócić w rodzinne strony. Uzbrojenie zdobywano także okradając żołnierzy Wehrmachtu, żandarmów, jak również cywilnych urzędników administracji okupacyjnej. Nie przeprowadzano natomiast akcji polegających na zdobywaniu broni na Niemcach. Były one zakazane przez Komendę Okręgu NSZ ze względu na spodziewany odwet niemiecki na cywilach. Zapotrzebowanie na broń zaczęło wzrastać od 1942 r., tj. od momentu nasilenia akcji bojowych przez AS NSZ. Znaleziono więc nowy sposób na jej zdobywanie. Polegał on na tym, iż maszynista pociągu, który wiozł żołnierzy niemieckich bądź włoskich na front wschodni, w sposób celowy zwalniał prędkość składu

⁷⁶ T. Szczechura, *Ruch ludowy w Siedleckiem*, Warszawa 1984, s. 100-101.

⁷⁷ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 100.

⁷⁸ Tamże, s. 100.

przed stacją w Siedlcach. Wówczas do wagonów wskakiwali żołnierze NSZ zabierając broń śpiącym Niemcom i Włochom i wyrzucając je na zewnątrz. Akcje tego typu nazywano „desantami”. Należy je określić jako bardzo niebezpieczne, gdyż w pociągu zawsze znajdowali się uzbrojeni wartownicy, nie wszyscy też żołnierze, którzy znajdowali się w wagonach, spali. Z tych też względów zdobywanie broni często było okupione dużymi stratami. W „desantach” szczególnie wyróżnili się ludzie Zenona Kamińskiego „Ghandiego” oraz Adama Kurczewskiego „Zeksa”⁷⁹.

Od 1943 r. broń coraz częściej zdobywano atakując pojedynczych żołnierzy niemieckich oraz policjantów granatowych. Za ważne źródło zaopatrzenia w uzbrojenie należy także uznać zakupy. Broń nabywano w specjalnych punktach skupu. Punkt taki powstał w Siedlcach w połowie 1943 roku, mieszcząc się przy ulicy Piłsudskiego. Prowadził go Zygmunt Gostkowski „Jacek”. Broń krótka kosztowała tysiąc złotych, pistolet maszynowy natomiast 2-3 tys. Dla porównania, średnia pensja urzędnika kształtowała się w przedziale 2,5-3 tys. złotych. Broń nabywali przede wszystkim żołnierze NSZ oraz AK. Pieniędźmi na zakup dysponowała Komenda Okręgu. Zakupy bywały jednak niebezpieczne, gdyż Niemcy wiedzieli o nich i podstawiali sprzedawców dążąc do rozpracowania struktury organizacji. Za inny problem należy uznać zbyt dużą różnorodność w zakresie uzbrojenia, jak również trudności ze zdobyciem amunicji. Z tych też względów KO NSZ zabroniła kupować niektóre kalibry uzbrojenia, bez większej ilości amunicji. Ustalono, iż na pistolet powinno przypadać 50 sztuk amunicji, zaś na karabin 100⁸⁰.

Warto zaznaczyć, iż broń⁸¹, jaka znajdowała się na wyposażeniu NSZ, w bardzo niewielkim stopniu pochodziła ze zrzutów alianckich⁸². Uzbrojenie było przechowywane w magazynach. Ich rolę pełniły niejednokrotnie pomieszczenia mieszkalne oraz budynki gospodarcze. Broń zakopywano także w lesie, zabezpieczając wcześniej przed wilgocią. Co jakiś czas broń, jak również amunicję, przeglądano poddając konserwacji. Prace te znajdowały się w gestii rusznikarza⁸³.

Działające w powiecie siedleckim plutony NSZ dysponowały 10-15 karabinami ręcznymi, bronią krótką, a także granatami. Kompanie z kolei posiadały po jednym ciężkim karabinie maszynowym, ponadto karabiny ręczne, rkm, lkm, pistolety różnych typów, rakietnice sygnalizacyjne⁸⁴. Generalnie trudno oszacować łączną ilość broni, jaką posiadała do swej dyspozycji KP NSZ „Siedlce”. Jest to spowodowane przede wszystkim brakiem dokumentów oraz ksiąg ewidencyjnych, gdzie księgowano, a także zapisywano broń. Stąd nie wiadomo, jaka ilość broni faktycznie znajdowała się w posiadaniu żołnierzy NSZ. Niezależnie od tego należy stwierdzić, że uzbrojenie, jakim dysponowano, często znajdowało się w złym stanie technicznym, stanowiąc niejednokrotnie zagrożenie dla samych użytkowników. Sytuacja uległa

⁷⁹ Z. Siemaszko, *Narodowe...*, s. 112.

⁸⁰ J. Pilaciński, *Narodowe Siły Zbrojne*, Warszawa 1990, s. 150.

⁸¹ Używano głównie karabinów Mauser oraz Mosin, ckm Maxim i Browning, ponadto karabinów maszynowych MG 34 bądź 42, rusznic przeciwpancernych PTRD, pistoletów maszynowych „Błyskawica”, rewolwerów TT, pistoletów VIS.

⁸² W. Charczuk, *Formacje...*, s. 102.

⁸³ Tamże, s. 102.

⁸⁴ J. Pilaciński, *Narodowe Siły...*, s. 127-128.

znaczącej zmianie wiosną oraz latem 1944 r., kiedy to bardzo dobrą pod względem jakości broń zdobywano atakując wycofujące się z frontu wschodniego niemieckie transporty wojskowe.

Antyniemiecka działalność NSZ skupiała się na czterech zasadniczych płaszczyznach. Były to:

- prowadzenie wywiadu i kontrwywiadu,
- propaganda oraz kolportaż wydawnictw własnych,
- szkolenie wojskowe,
- akcje zbrojne⁸⁵.

Wywiad odgrywał bardzo ważną rolę w działalności NSZ. Początkowo koncentrował się on na zdobywaniu informacji na temat innych, działających w powiecie siedleckim organizacji konspiracyjnych, od maja 1943 r.⁸⁶ przekształcił się w wywiad ofensywny, zorientowany na zdobywanie raportów wojskowych, dotyczących sił niemieckich, dyslokacji partyzantki sowieckiej oraz komunistycznej. Całością prac wywiadowczych kierował szef Oddziału II KO por/kpt. Karol Sęk „Rolka”, zajmując się zarówno sprawami wojskowymi, jak i politycznymi. W 1944 r. kierownictwo wywiadu wojskowego spoczęło w rękach Tomasza Nałęcza „Huberta”, zaś politycznego kpt. Mariana Krasuskiego „Mariana”⁸⁷.

Specyfiką wywiadu NSZ w powiecie siedleckim oraz innych powiatach podległych KO było prowadzenie działalności informacyjno-wywiadowczej w oparciu o komórki przedwojennego ONR. Sytuacja taka miała miejsce od września 1942 r. do maja 1943 r. Od połowy 1943 r. zaczęto organizować wywiad informacyjny, a z działających w nim osób nie wszystkie należały do ONR. Zbierane wiadomości dotyczyły nieprzyjaciela, osób szkodliwych, komunistów, wrogich transportów, wypadków w terenie⁸⁸.

Począwszy od 1943 r. coraz większą rolę zaczęła odgrywać penetracja polskiej konspiracji komunistycznej (PPR, GL, AL). Przeznaczone do tego celu komórki nosiły kryptonim „K” (antykomunistyczne). Komórki te działały bardzo aktywnie. Jako przykład może posłużyć spotkanie działaczy lewicowych⁸⁹, które odbyło się 26 lipca 1943 r. w Skórcu, a więc na terenie powiatu siedleckiego. Komenda Powiatowa NSZ oraz KO miały o tym spotkaniu bardzo dokładne dane właśnie dzięki pracy wywiadu. W trakcie zebrania uczestnicy w liczbie ponad 70 osób dyskutowali na temat dywersji przeciwko Niemcom oraz udzielania pomocy Sowiecom. Podjęto również decyzję o likwidowaniu polskich oficerów, a także działaczy niepodległościowych⁹⁰.

⁸⁵ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 109.

⁸⁶ Zwolennikiem wywiadu ofensywnego był komendant Podlaskiego Okręgu NSZ mjr Stanisław Miodoński „Sokół”. W momencie objęcia przez niego Komendy, tj. w maju 1943 wywiad ofensywny zaczął odgrywać decydującą rolę w działaniach wywiadowczych NSZ.

⁸⁷ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 110.

⁸⁸ Tamże, s. 110.

⁸⁹ Byli to działacze z Mińska Mazowieckiego, Sokołowa, Radzynia, Łukowa, Białej Podlaskiej oraz Siedlec.

⁹⁰ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 110.

Siatka wywiadowcza NSZ posiadała swych informatorów na terenie urzędów skarbowych, poczt, placówek bankowych, wśród policjantów granatowych oraz strażników więziennych. Do pracy wywiadowczej werbowano także pracowników kolei. Pracą komórki wywiadowczej działającej na stacji PKP w Siedlcach kierował Henryk Matlakowski, pracujący tam jako ślusarz. Informacje, które uzyskał przekazywał człowiekowi o nazwisku Bronisz, ten zaś dostarczał je szefowi Oddziału II KO. Z informatorami spotykano się zazwyczaj w miejscach publicznych. Mógł być to park, ulica, ewentualnie miejsce targowe⁹¹.

Aktywną współpracę z wywiadem NSZ prowadził mieszkający na terenie Siedlec pracownik policji kryminalnej Zieliński. Wywiad NSZ korzystał także z usług osób mieszkających w pobliżu koszar, lotnisk, magazynów oraz garnizonów wojskowych. Bardzo ceniono w wywiadzie księży oraz softysów⁹².

Informacje, jakie otrzymywała KO, cechowały się dużą dokładnością. Na ich podstawie znano liczebność niektórych jednostek okupacyjnych oraz ich sztabów. Wywiad dostarczał także szkiców ważnych obiektów wojskowych, informował o starciach zbrojnych, zamachach, aktach sabotażu. Na bieżąco rejestrowano represje okupanta, a zwłaszcza egzekucje. Pod Sarnakami udało się zlokalizować miejsce upadku rakiety V2, w czym ogromne zasługi położył oficer wywiadu Jan Kosior⁹³.

Ważną rolę odgrywały tzw. raporty sytuacyjne, dotyczące wydarzeń o dużym znaczeniu. Dotyczyły one rozmieszczenia na terenie powiatu składów benzyny czy przybycia nowych oddziałów nieprzyjaciela. Jako przykład należy podać przybycie na teren gminy Wiśniew oraz Domanice w czerwcu 1944 r. formacji policyjnych z Warszawy. Miały one zaatakować obozy leśne AK, NSZ oraz partyzantki sowieckiej. Wywiad NSZ zdołał poinformować o zagrożeniu. Nie uprzedzono jedynie partyzantów sowieckich⁹⁴.

Praca kontrwywiadu polegała przede wszystkim na ochronie tajemnic konspiracyjnych przed zdradą, jak również rejestrowaniu antypolskiej działalności volksdeutschów czy konfidentów Gestapo. Za doskonały przykład może posłużyć zadenuncjowanie do Gestapo członków sztabu Komendy Okręgu NSZ. Osoby te zostały aresztowane w marcu 1944 r., a następnie odbite w wyniku brawurowej akcji. Jak ustalono, denuncjatorem był agent Gestapo o nazwisku Cesarz, szwagier należącej do NSZ Walentyny Rossałowej, żony ppor. Michała Rossały „Walego”⁹⁵.

Za istotny element konspiracyjnej działalności NSZ w powiecie siedleckim należy uznać również propagandę. Budowała ona jedność poglądów, dążeń, a także celów wszystkich organizacji, które zgłosiły swój akces do NSZ. Prowadząc działania o charakterze propagandowym NSZ oddziaływały na społeczeństwo zyskując oparcie wśród jego warstw dla prowadzonej przez siebie działalności. Jak już wcze-

⁹¹ Ibidem, s. 111-112.

⁹² Ibidem, s. 112.

⁹³ S. Kordaczuk, *Spotkanie z Wunderwaffe*, „Żołnierz Polski”, 1996, 6, s. 46.

⁹⁴ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 112-113.

⁹⁵ A. Stolcman, *Uwolnienie z niemieckiego więzienia oficerów sztabu XII Komendy Okręgu NSZ w Siedlcach 12 marca 1944r.*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. II, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1998, s. 59.

śniej, stwierdzono największego poparcia dla NSZ udzielała ludność pochodzenia szlacheckiego oraz kler⁹⁶.

Jednym z podstawowych zadań propagandy był kolportaż pism na terenie Okręgu oraz podlegających mu powiatów. Komanda Powiatowa NSZ w Siedlcach wydawała dwa tygodniki zatytułowane „Przełom” oraz „Komunikaty Przełomu”, ponadto dwutygodnik „Młody Polak”. Od 1942 r. wydawano także w powiecie siedleckim „Myśl Polską”, pismo formatu zeszytowego, liczące 3-4 strony, zawierające informacje polityczne, wojskowe, kulturalne oraz artystyczne. Wymienione tytuły prasowe były przeznaczone dla sympatyków, jak również członków oddziałów NSZ⁹⁷.

Redaktorem technicznym „Przełomu” był Jerzy Iciaszek „Wiktor”, zaś naczelnym kpt. M. Krasuski „Marian”. Funkcję maszynistki pełniła Alina Tymoszek „Bożenka”. Pierwszy numer tygodnika wydano 1 kwietnia 1943 r. Każdy kolejny numer powielano w lokalu mieszkalnym J. Iciaszka, położonym przy ulicy Jana Kochanowskiego. Wiadomości zdobywano na podstawie nasłuchu radiowego (głównie radio Londyn). Nasłuch prowadzono w mieszkaniu należącym do Anny Głuchowskiej „Hanka”. Odbiornik dostarczył M. Krasuski. Ze strony technicznej zaś nasłuch zorganizował Franciszek Piszczek „Widłak”. Ważną rolę w przygotowywaniu artykułów, oprócz redakcji i maszynistki, odgrywali także Wojciech Woszczerowicz, Tomasz Skup „Ryszard”, Regina Paplińska (tłumaczyła fragmenty z gazet niemieckich, przede wszystkim z popularnego czasopisma „Das Reich”), M. Bernacki (właściciel maszyny do pisania) i Stanisław Podgórski (powielanie)⁹⁸.

„Komunikaty Przełomu” obejmowały zazwyczaj jedną kartkę w formacie A4. Publikowano w nich wiadomości z frontu, a także artykuły polityczne dotyczące sytuacji w Polsce oraz na arenie międzynarodowej. Na dole strony zawsze umieszczano hasła polityczne o wyraźnej treści propagandowej. Zarówno „Przełom, jak i „Komunikaty Przełomu” ukazywały się do lipca 1944 r., tj. do momentu wycofania się z miasta wojsk niemieckich⁹⁹.

Jesienią 1943 r. ukazało się pismo „Młody Polak”. Opiekę merytoryczną nad działalnością dwutygodnika sprawował B. Bucholc, będący zarazem prezesem Zarządu Okręgu SN. Pracami zespołu redakcyjnego kierował T. Jaworowski „Jata”, zaś członkami redakcji byli Tomasz Skup „Ryszard” (pisanie tekstów), Stanisław Okniński „Zych” (druk, sprawy natury technicznej), a także Alfred Kenitz „Swin-gower” (serwisy informacyjne). Nakład czasopisma wynosił 150 egzemplarzy. W każdym numerze znajdował się artykuł problemowy, wieści z frontów oraz artykuł o charakterze politycznym. Jak wskazuje nazwa, dwutygodnik adresowano głównie do młodzieży, starając się kształtować jej światopogląd narodowy oraz chrześcijański. Gazetę kolportowano w domu Juliana i Henryka Myrchów, a także

⁹⁶ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 114.

⁹⁷ Tamże, s. 114.

⁹⁸ Objętość pisma wynosiła do 10 stron.

⁹⁹ W. J. Muszyński, *Prasa XII Okręgu Narodowych Sił Zbrojnych – dzieje i charakterystyka*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. II, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1998, s. 65-66.

u Mieczysława Rejenciuka „Konrada”. Zmieniająca się sytuacja na froncie spowodowała, iż charakter czasopisma zaczął wyraźnie ewaluować. Artykuły o charakterze ideowo-wychowawczym zastępowano politycznymi w duchu antykomunistycznym, a także antysowieckim. Dotyczyły one także granicy zachodniej oraz wcielenia do Polski Prus Wschodnich¹⁰⁰.

Prasa podziemna była kolportowana zarówno wśród sympatyków NSZ, jak i ludności cywilnej. Pobierano ją z punktu znajdującego się przy ulicy Sekulskiej. Kolportażem w Siedlcach zajmowały się kobiety. Należy wymienić w tym miejscu Alinę Tymoszuk „Bożenkę”, Janinę Bujalską „Czarną”, Irenę Wojtkowską „Basię”, Halinę Książkowską „Hanke” oraz Irenę Piekutówną „Irke”¹⁰¹.

Poza wydawaniem pism Komenda Powiatowa NSZ w Siedlcach prowadziła także działalność o charakterze propagandowo-oświatowym, kolportując materiały szkoleniowe, książki, zdjęcia, ulotki oraz plakaty. Prowadzono także odczyty wśród ludności, pokazując jakim zagrożeniem dla Polski są rodzimi komuniści oraz ZSRR. Adresatami pogadanek byli także żołnierze NSZ poszczególnych szczebli. Całością akcji kierował ppor. Waław Lauferski „Wiktor” (używał także pseudonimu „Bogdan”)¹⁰².

Podsumowując można powiedzieć, że powiat siedlecki był centrum zarówno kolportażu, jak i akcji propagandowo-oświatowej w regionie. To właśnie z Siedlec rozprawiano czasopisma do ościennych powiatów, tutaj także rozpoczynano poszczególne akcje oświatowe.

Początki szkolenia wojskowego kadr NSZ w powiecie siedleckim wiążą się z rozkazem mjr Stanisława Sidewicza „Gołębia”, z 12 maja 1944 r. Na kursach miano szkolić radiotelegrafistów, telefonistów, a także kierowców pojazdów mechanicznych. Terenem przeznaczonym dla podchorążych oraz podoficerów obozu szkoleniowego był leżący w powiecie łukowskim kompleks leśny Jata. Baza NSZ mieściła się w południowej części Jaty. Znajdowała się ona na tzw. „wyspie”, licząc około 10 hektarów. Założono ją w grudniu 1943 r.¹⁰³, powierzając kierownictwo obozu szkoleniowego ppor. Michałowi Rossale „Wali”. Szefem szkoły mianowano natomiast st. wachmistrza Leona Cabaja „Jadźwina”. Obóz szkoleniowy nosił kryptonim OP1/XII „Dym”, a jego główne zadanie polegało na przygotowaniu przyszłych dowódców plutonów, jak również drużyn do trudnej pracy terenowej¹⁰⁴. Organizacyjnym oddziałem bojowym dowodził por. J. Wojtkowski „Drzazga”. W marcu 1944 r. oddział ten nazwano Akcją Specjalną (AS). Liczebność oddziału kształtowała się na poziomie 10-12 żołnierzy¹⁰⁵.

Zajęcia w obozie prowadził kpr. Dymny „Mały”. Funkcję kapelana pełnił zaś mjr Stanisław Jurczak „Brzoza”. Zaopatrzeniem zajmował się por. Władysław Wyczółkowski „Sęp”. W trakcie zakładania obozu i przy szkoleniu żołnierzy pomagali

¹⁰⁰ Tamże, s. 66-67.

¹⁰¹ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 115.

¹⁰² Tamże, s. 117.

¹⁰³ P. Kosobudzki, *Przez druty, kraty i kajdany*, Wrocław 1997, s. 158.

¹⁰⁴ Obóz trwał około 6-8 tygodni.

¹⁰⁵ Stan na kwiecień 1944 roku.

z Wodyń, Oknin oraz gminy Domanice. Oprócz szkolenia dla żołnierzy prowadzono kursy sanitarne zarówno dla kobiet, jak i mężczyzn. Prowadzili je Zdzisława Rybakow oraz Stanisław Brokman „Cichy”. Opiekę nad chorymi sprawował dr Piotrowski, a także dr Zdzisław Harnug. W obozie szkolono także załóżki kawalerii. Szkoleniami kierował Julian Jasiński „Podkowa”. W 1944 r. w Jacie zorganizowano dwa turnusy szkoleniowe. Miały one głównie charakter praktyczny będąc uzupełnieniem wcześniejszych zajęć teoretycznych¹⁰⁶. Do lata 1944 r. w Jacie odbywały się kursy podchorążych oraz podoficerskie. Łącznie ukończyło je 120 żołnierzy, podzielonych na 3 turnusy. Przeciętnie kurs trwał około 2 miesięcy¹⁰⁷. Absolwentów kursu podoficerskiego awansowano na kaprali. Prowadzone zajęcia dotyczyły przede wszystkim budowy oraz zasady działania różnych rodzajów broni. Ważną rolę odgrywały także terenowe zajęcia praktyczne. Podchorążówka natomiast opierała się na wzorach oraz instrukcjach z okresu II RP. Kurs uruchamiano na podstawie wniosku Komendanta Okręgu. Stosowne pismo otrzymywali dowódcy powiatów, a kandydatów typowali dowódcy kompanii i plutonów. By zostać przyjętym należało działać w konspiracji minimum sześć miesięcy, posiadać ukończoną szkołę średnią, reprezentować nienaganną postawę patriotyczną oraz być sprawnym fizycznie. Szkolono pojedynczych żołnierzy, członków drużyny oraz plutonu. Z najważniejszych zajęć należy wymienić naukę o broni, szkolenie bojowe, taktykę, terenoznawstwo oraz łączność. W ramach zajęć uczono się walczyć (atak, obrona, zasadzka) oraz obsługiwać broń. Po zakończeniu kursu odbywał się egzamin, a najlepszych awansowano do stopnia kaprała podchorążego. Absolwentów kierowano zazwyczaj do macierzystych kompanii, gdzie zostawali dowódcami plutonów bądź zastępcami dowódcy kompanii¹⁰⁸. Ochroną obozu w Jacie zajmował się oddział szkolny. Liczył on 83 żołnierzy, pod dowództwem pochodzącego z Siedlec sierżanta Mieczysława Rossały¹⁰⁹.

Oprócz Jaty podchorążych szkolono w Siedlcach oraz Opolu Nowym i Iganiach. Łącznie kurs ukończyło 11 osób. W mieszkaniach Jaworowskich oraz Mariana Dąbrowskiego uczono obchodzić się z bronią (ręczny karabin maszynowy „Browning”), podobne zajęcia odbywały się także w Kolonii Hołowczyce (rejon Sarnaki). Szkolenia sanitarne dla dziewcząt prowadził w siedleckim szpitalu dr Edward Howorka „Mag”, a także Jadwiga Jacennik „Dagny”¹¹⁰.

Żołnierze NSZ w znacznie mniejszym stopniu niż AK czy BCh uczestniczyli w antyniemieckich akcjach sabotażowo-dywersyjnych. Działo się tak, gdyż z jednej strony KG NSZ nie chciała narażać ludności polskiej na odwetowe akcje niemieckie, z drugiej natomiast głównym wrogiem Polski od momentu zwycięstwa pod Stalingradem był według dla NSZ ZSRR. Z tych też względów Dowództwo NSZ uważało, iż wszelkie ataki na niemieckie transporty czy siłę żywą wzmocniają Rosjan. Z tych też względów działań przeciwko Niemcom nakazywano unikać, chyba że prowadziłyby one do niszczenia ludności polskiej.

¹⁰⁶ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 118-119.

¹⁰⁷ Tamże, s. 120.

¹⁰⁸ M. Krasuski, *Zarys historii...*, s. 59-60.

¹⁰⁹ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 120.

¹¹⁰ J. Pawlak, *Nie walczyli...*, s. 8.

Jedną z pierwszych akcji na terenie KP NSZ Siedlce miała miejsce 2 lipca 1943 r. Żołnierze NSZ Zdzisław Jabłoński „Marcel” oraz Stanisław Markiewicz „Goły” zaatakowali niemiecki samochód, który przewoził pieniądze. Informacje dotyczące trasy przejazdu zostały dostarczone przez Jana Żuka „Mireckiego”. Całością dowodził kpt. M. Krasuski „Marian”. Zdobyte 10 tys. złotych przekazano do Komendy Okręgu, częściowo przeznaczając je na kupno maszyny do pisania¹¹¹.

Podobny charakter do opisanej miały akcje na urzędy pracy, urzędy skarbowe i gminne oraz mleczarnie. Organizowano je w powiecie siedleckim w drugiej połowie 1943 r. (Zbuczyn, Czuryły, Broszków). Zdobywane pieniądze przekazywano do Siedlec na ręce B. Bucholca, ewentualnie W. Lauferskiego, którzy dokonywali zakupów materiałów potrzebnych do działalności konspiracyjnej. W urzędach gminy niszczone wykazy kontyngentowe oraz listy ewidencyjne ludności. Większość tego typu akcji była dziełem Oddziału AS pod dowództwem por. J. Wojtkowskiego „Drzazgi”¹¹². W listopadzie 1943 r. inny z oddziałów AS, sierżanta Stefana Kosobudzkiego „Sęka” zniszczył dokumenty oraz zarekwirował środki pieniężne w Urzędzie Skarbowym w Siedlcach¹¹³.

Jedną z większych akcji NSZ na terenie powiatu siedleckiego było uwolnienie z więzienia w Siedlcach członków sztabu KO, których Niemcy aresztowali w trakcie odprawy 7 marca 1944 r. Całością akcji dowodził kpt. M. Krasuski „Marian”. Aresztowanych miała odbić grupa uderzeniowa sierżanta S. Kosobudzkiego „Sęka” (wyłącznie ochotnicy). Była ona osłaniana przez bezpośrednią osłonę zewnętrzną (M. Krasuski) i grupę osłonową na Muchawką (W. Księżopolski). Odbicie przeprowadzono 12 marca 1944 r. Uwolniono 7 z 9 aresztowanych (m.in. komendant Okręgu ppłk S. Miodoński „Sokół”, kapelan mjr S. Jurczak „Brzoza”, kpt. Szczepan Piszczek „Hubert” i in.)¹¹⁴. Uwolnieni oficerowie znaleźli się w obozie w Jacie, który przez pewien czas pełnił rolę siedziby Komendy Okręgu¹¹⁵.

W maju 1944 r. zlikwidowano w Mroczkach 12-osobowy oddział partyzantów sowieckich, biorąc odwet za zamordowanie przez nich łącznika NSZ gajowego Wacława Żaka. W Siedlcach wykonano natomiast wyrok na współpracującym z Niemcami nauczycielu, a także jego 8-letniej córce¹¹⁶.

Główną akcją NSZ była likwidacja sturmbahnführera SS Alberta Fabisza, pełniącego funkcję komisarza Zarządu Miejskiego w Siedlcach. Albert Fabisz był gorliwym wykonawcą zarządzeń okupacyjnych, kierował też likwidacją siedleckiego getta w sierpniu 1942 r. Wyrok wykonali Władysław Sidorowicz „Soka” oraz Jan

¹¹¹ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 125.

¹¹² Tamże, s. 126.

¹¹³ Oddział ten zaczęto tworzyć w maju 1943 roku. W lipcu liczył 12 żołnierzy, działając głównie na terenie powiatu łukowskiego.

¹¹⁴ Szczegółowy opis akcji: A. Stolman, *Uwolnienie...*, s. 38-62.

¹¹⁵ W czerwcu 1944 r. w związku z Akcją „Burza” i zbliżaniem się wojsk sowieckich oddział „Dym” z Jaty uległ podziałowi. Liczący 80 żołnierzy oddział lotny – OP2/XII „Lisy” pod dowództwem „Drzazgi” opuścił 10 czerwca 1944 r. obozowisko udając się na północne Podlasie. W Jacie pozostał natomiast S. Kosobudzki „Sęk”, również dysponując 80 żołnierzami.

¹¹⁶ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 130.

Śluz „Dąb-86” 4 lipca 1944 r.¹¹⁷. W odwecie Ukraińcy z dywizji SS-Galizien oraz niemieccy żandarmi rozstrzelali przy ulicy Świętojańskiej 37 Polaków. Również w lipcu 1944 r. dwaj żołnierze NSZ rozbroili niemieckiego podoficera przy ulicy Cmentarnej, zdobywając jeden pistolet¹¹⁸.

W trakcie walk o Siedlce w lipcu 1944 r. żołnierze NSZ uczestniczyli w wypieraniu z miasta wojsk niemieckich.

Od połowy 1944 r. NSZ oraz inne organizacje podziemia niepodległościowego (organizacje poakowskie, WiN, NZW) funkcjonowały w ramach tzw. II konspiracji czyli działaniach skierowanych przeciwko funkcjonariuszom sowieckiego aparatu bezpieczeństwa i Armii Czerwonej oraz siłowo narzuconemu ustrojowi w Polsce i jego organom (UB, MO, ORMÓ, LWP, KBW). Wspomniane działania prowadzono zarówno na płaszczyźnie społecznej, jak i politycznej. Dynamiczny rozwój II konspiracji rozpoczął się po przejściu przez ziemie polskie ofensywy Armii Czerwonej w styczniu i lutym 1945 r.¹¹⁹.

Stosunek NSZ do Armii Czerwonej określał rozkaz Dowództwa datowany na 15 stycznia 1944 r. W rozkazie podkreślano nienaruszalność wschodniej granicy Polski ustalonej traktatem ryskim. Rozkaz wyraźnie wspominał, iż wkraczająca na ziemie polskie Armia Czerwona będzie traktowana jako wojsko wrogie. Kolejna bardzo ważna kwestia, jaką poruszono, dotyczyła stosunku do partyzantki komunistycznej. Otóż uznawano za niezbędne konieczność oczyszczenia z niej terytorium państwa polskiego. Rozkaz nakazywał powstrzymanie się od działań czynnych przeciwko armii niemieckiej, gdyż od jak najdłuższego istnienia frontu wschodniego zależały zdaniem Dowództwa NSZ powojenne losy Europy¹²⁰.

NSZ odrzucały plan „Burza” zaznaczając, że polskie podziemie nie ma szans na przejęcie władzy, choć Komendant Okręgu XII ppłk S. Miodoński „Sokół” wydał stosowny rozkaz dotyczący użycia sił NSZ do walki z Niemcami na terenie Siedlec¹²¹. Wracając do postawy wobec wojsk sowieckich Dowództwo NSZ stało na stanowisku, aby podległych sobie jednostek nie ujawniać, jak również nie nawiązywać jakichkolwiek form współpracy z Armią Czerwoną. Zamierzano pozostawać w konspiracji, ukrywając broń oraz sprzęt, nie biorąc zarazem udziału w tworzeniu nowego (okupacyjnego – jak podkreślano) aparatu administracyjnego¹²². Równie wrogi stosunek cechował NSZ w odniesieniu do Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Uważano, że organ ten nie posiada żadnych podstaw prawnych ani moralnych, aby rządzić Polską.

W lipcu 1944 r. doszło do rozłamu KO NSZ Siedlce. Tłem rozłamu był stosunek do akcji scaleniowej z AK. W efekcie nowym komendantem XII Okręgu został mianowany mjr Szczepan Piszczek „Tomasz” (zwolennik scalenia NSZ-AK), zaś

¹¹⁷ M. Krasuski twierdził, że zamiast J. Ślaza do A. Fabisza strzelał Jan Gronczewski „Cudny”.

¹¹⁸ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 130.

¹¹⁹ M. Bechta, *Między...*, s. 268.

¹²⁰ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 133.

¹²¹ Rozkaz datowany na 15 czerwca 1944 r. Ogółem w powiecie siedleckim w działaniach „Burzy” uczestniczyło około 60 żołnierzy.

¹²² *Komunikat Nr 18/W/44 z dnia 15 kwietnia 1944 roku*, [w:] *Narodowe Siły Zbrojne. Dokumenty, struktury, personalia*, oprac. L. Żebrowski, Warszawa 1994, s. 100-101.

we wrześniu 1944 r. nowym komendantem Okręgu XII NSZ-AK został Kazimierz Koźma „Baca”. Otrzymał on rekomendację z działającej w Lublinie Komendy Ziem Wschodnich. Decyzja ta wynikała z faktu niemożności kontroli przez „Tomasza” całości struktur podziemia narodowego na terenie okręgu. Po zmianie numeracji okręgu na XVII komendantem został ppłk Zygmunt Roguski „Kacper” (czerwiec 1945 r.)¹²³.

Konkurencyjną XII Komendę Okręgu NSZ-ONR-ZJ próbował tworzyć latem 1945 r. ppłk S. Miodoński „Sokół”. Już przełomie sierpnia i września 1944 r. konspiratorzy NSZ ze wsi Jastrzębie spotkali się w miejscowości Śmiary (powiat siedlecki). Stanisław Miodoński pozostawił podwładnym wolną rękę w kwestii zaprzestania bądź dalszej walki z Sowietami oraz władzą ludową. Jesienią 1944 r. kontakt z „Sokołem”, a także innymi oficerami, niechętnymi scaleniu NSZ z AK¹²⁴ nawiązał por. Michał Michalak „Mierzejewski”. Kontakt nastąpił w Siedlcach za pośrednictwem Marii Michalikówny. Podczas spotkania, które miało miejsce przy ul. Katedralnej, podjęto decyzję o odbudowie KO, postanowiono też wysłać rozkazy do Komend Powiatowych (Siedlce, Węgrów, Sokołów Podlaski). Akcja ta osiągnęła znikome rezultaty. Ostatecznie próby tworzenia XII KO NSZ-ONR-ZJ zakończyły się niepowodzeniem¹²⁵.

Można powiedzieć, że niechęć niektórych środowisk NSZ do scalenia z AK, jaka wyraźnie zaznaczyła się pod koniec okupacji niemieckiej, zesłała na plan dalszy wobec zagrożenia nową okupacją. Jako przykład należy podać podporządkowanie się podpułkownika S. Miodońskiego AK jesienią 1944 r. (zwierzchnikami „Sokoła” zostali komendant Podokręgu AK Wschód ppłk Lucjan Szymański „Janczar” oraz komendant siedleckiego obwodu AK mjr Marian Zawarczyński „Ziemowit”).

We wrześniu 1944 r. doszło w Siedlcach do spotkania najaktywniejszych działaczy Stronnictwa Narodowego. Uczestniczyli w nim m.in. mjr Sz. Piszczek „Tomasz”, por. J. Wojtkowski „Drzazga”, por. E. Chojecki „Kaemi”, por. K. Sęk „Jakub Rolka”, por. M. Krasuski „Marian”. Zapadła wówczas decyzja o dalszej walce z nowym okupantem. Rekonstrukcję siatki NSZ w powiecie siedleckim utrudniły jednak aresztowania (por. K. Sęk, mjr Bronisław Sienkiewicz „Wilczur”, adwokat Z. Chrzanowski „Lisiecki”). Skrytobójczo zamordowani zostali natomiast st. sierż. S. Kosobudzki „Sęk”, a także por. Cz. Grądzki „Łoś” („Krzemień”) z KN¹²⁶.

Strukturami powiatowymi XII KO NSZ-AK w Siedlcach kierował kpt. L. Klencner „Jan Zawisza”. Swoją funkcję piastował do momentu aresztowania, tj. stycznia 1945 r. Komenda Powiatowa składała się z sześciu wydziałów, choć obsadzone zostały jedynie trzy (rys. 2).

Późnym latem 1944 r. powstała I Komenda Ziem Wschodnich NSZ-AK, działająca początkowo w Otwocku, a następnie w Lublinie. Powołano ją w celu prowadzenia działań o charakterze propagandowym, a także tworzenia szerokiego frontu o obliczu antykomunistycznym. Komendantem I KZW NSZ-AK, został ppłk dypl.

¹²³ M. Bechta, *Między...*, s. 274.

¹²⁴ M.in. mjr B. Sienkiewicz „Wilczur”, por. Edmund Tacki-Jasiński „Sokal”.

¹²⁵ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 138-150; W literaturze spotyka się też nazwy NSZ-ONR i NSZ II.

¹²⁶ M. Bechta, *Między...*, s. 274-275.

Wacław Świeciński „Tur” („Tuwar”). Aktywną rolę w tworzeniu nowej struktury odegrał komendant powiatowy w Siedlcach mjr Sz. Piszczek „Tomasz”, obecny na spotkaniu założycielskim. W wyniku aresztowań dokonanych przez UB i NKWD pod koniec 1944 i na początku 1945 r. I KZW NSZ-AK uległa częściowemu rozbi-
ciu. Wacław Świeciński znalazł się w więzieniu przy ul. Rakowieckiej. Po ciężkim śledztwie stanął przed Wojskowym Sądem Okręgowym, otrzymując karę śmierci, zamienioną następnie na dziesięć lat pozbawienia wolności. Aresztowani zostali również mjr Michał Kłosowski „Rola” oraz kpt. Jan Morawiec „Henryk”¹²⁷.

Rys. 2. Komenda Powiatowa XII KO NSZ-AK w Siedlcach (stan na jesień 1944 r.)
Źródło: M. Bechta, *Między Bolszewią, a Niemcami*, Warszawa 2009, s. 277.

¹²⁷ Tamże, s. 289-291.

Oficerem, który rozpoczął odtwarzanie struktur NSZ na terenach wschodnich (w tym powiat siedlecki) był wspomniany kpt. J. Morawiec. Po ucieczce z aresztu UB w Lublinie i wobec rozbicia I KZW odegrał on aktywną rolę w powołaniu struktury cywilnej, określanej jako Tymczasowa Narodowa Rada Polityczna Ziem Wschodnich NSZ (TNRP ZW). Jej prezesem został B. Bucholc „Wiktor”, z Siedlec, a zadania były analogiczne, jak w przypadku I KZW, obejmujące:

- intensyfikację działalności o charakterze wydawniczo-propagandowym,
- aktywny kolportaż prasy narodowej („Wielka Polska-Wschód”, „Narodowe Siły Zbrojne-Wschód”),
- maksymalizację oczekiwań w kwestii zachodniej granicy państwa polskiego,
- utworzenie szerokiego frontu antykomunistycznego o obliczu narodowym i przejście aktywu AK¹²⁸.

Odrzucający scalenie z AK mjr Zygmunt Broniewski „Bogucki”, pełniący obowiązki komendanta głównego NSZ-ZJ, stał na stanowisku, by terytorium państwa polskiego podzielić na dwa obszary, tj. NSZ – Zachód oraz NSZ – Wschód. Okręg siedlecki miałby wchodzić w skład obszaru wschodniego¹²⁹.

Latem 1945 r. część oficerów z XVII Podlaskiego Okręgu NSZ (dawny okręg XII) zakwestionowała podległość Okręgowi XVI NSZ Lublin. U podstaw takiej decyzji leżały nadmiernie rozbudowane ambicje osobiste niektórych w oficerów (m.in. ppłk S. Miodoński, kpt. L. Klencner)¹³⁰. Uniezależnianie się od Lublina ułatwiły także liczne aresztowania tamtejszych oficerów przez UB. W maju 1945 r. w pobliżu wsi Radomyśl w powiecie siedleckim doszło do narady, którą zorganizowali mjr J. Morawiec „Henryk” oraz ppor. Józef Nowak „Rasław”. W spotkaniu wzięli udział przedstawiciele NSZ-AK, NSZ-ZJ oraz byłej AK. Dyskutowano głównie o stworzeniu wspólnego sztabu skupiającego polskie podziemie w ramach struktury KZW-NSZ. Stanowisk jednak nie obsadzono ze względu na dużą rozbieżność zdań. Oficerowie NSZ starali się jednak przyciągnąć do reprezentowanej przez siebie organizacji dawnych żołnierzy AK, kreując się na jedyną siłę polityczną oraz wojskową, zdolną podjąć władzę z sowietyzacją Polski¹³¹.

Wychodząc naprzeciw tym zamiarom komendant powiatowy NSZ Siedlce kpt. L. Klencner „Jan Zawisza” wydał w dniu 15 maja 1945 r. tzw. „Rozkaz nr 33”, postulujący, aby wszystkie organizacje antykomunistyczne¹³² połączyć pod jednoli-

¹²⁸ M. Zaborski, *Komenda Ziem Wschodnich (KZW) i Tymczasowa Narodowa Rada Polityczna Ziem Wschodnich (TNRP ZW) Narodowych Sił Zbrojnych w latach 1944-1945. Zarys problematyki*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. II, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1998, s. 141-142.

¹²⁹ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 140.

¹³⁰ Ppłk S. Miodoński był przewidywany na stanowisko komendanta XVII Okręgu NSZ. Z kandydatury tej zrezygnowano głównie na skutek zadeklarowanej niechęci „Sokoła” do dawnych członków AK, informując go o tej decyzji w czerwcu 1945 r. podczas spotkania we wsi Radomyśl. Miodoński nie dał za wygraną, przenosząc się do Śmiar i podporządkowując sobie placówki NSZ. Nawiązał również współpracę z organizacją Miecz i Pług. Ostatecznie przerzucono go na Górny Śląsk, gdzie miał objąć okręgi VIIb i VIIIa NSZ-ONR. UB aresztowało go w Katowicach 28 października 1945 r. Następcą „Sokoła” został L. Klencner, który ujawnił się w sierpniu 1945 r.

¹³¹ M. Bechta, *Między...*, s. 294-295.

¹³² M.in. AK, NSZ, PZP, MP, OP oraz NOW.

tym dowództwem w „Armię w Konspiracji”¹³³. Postanowienia rozkazu nie zostały jednak wprowadzone w życie, a w 1946 r. siedleckie struktury NSZ weszły w skład Inspektoratu Rejonowego WiN Biała Podlaska¹³⁴.

Nowy komendant Okręgu Podlaskiego NSZ (Okręg XVII) mjr Z. Roguski „Kacper” dążył do zjednoczenia wszystkich grup antykomunistycznych, działających na terenie Siedlec i okolic. Aresztowania ze strony UB i narastająca inwigilacja poszczególnych organizacji przez komunistycznych agentów czyniły ten zamiar praktycznie niemożliwym. Na dekompozycję struktur podziemia narodowego w powiecie siedleckim istotny wpływ wywarła amnestia z 2 sierpnia 1945 r. Komendant Z. Roguski nie zdecydował się na ujawnienie. Został aresztowany przez UB w październiku 1945 r. Ujawnili się natomiast m.in. mjr Józef Rychlewski „Ignacy Świt”, por. Stanisław Machnik „Stanisław Okoń”, pchor. Henryk Demianiuk „Henryk Zryw”¹³⁵. Amnestia oraz animozje personalne doprowadziły do rozbitcia Okręgu XVII NSZ nie tylko na samym Podlasiu, ale również na terenie powiatu siedleckiego¹³⁶.

Jeszcze przed ustawa amnestijną struktury NSZ z powiatu siedleckiego weszły w skład Narodowego Zjednoczenia Wojskowego (NZW). Stało się to 6 lipca 1945 r., a okręg siedlecki stał się częścią Obszaru II NZW. Nowa organizacja zajęła na Podlasiu miejsce rozwiązanej KZW. Okręg XII NZW Siedlce odbudowano pod koniec 1945 r. Nie udało się natomiast odtworzyć pionu cywilnego, a więc SN, na skutek wyjazdu na Ziemię Odzyskaną Jana Matłachowskiego „Ostoja” oraz Augusta Michałowskiego „Leon”. Funkcję komendanta powiatowego NSZ-NZW Siedlce pełnił kpt. L. Klencner. Z kolei na czele XII Okręgu NSZ-NZW stał mjr K. Sęk „Jakub”. Przestał ją pełnić w momencie aresztowania tj. w grudniu 1950 r. Rozkład podziemia narodowego w powiecie siedleckim osiągnął apogeum po tzw. drugiej amnestii z 22 lutego 1947 r. Rozprężeniu próbowano przeciwdziałać wzmacniając dyscyplinę. Nie dawało to większych rezultatów, ze względu na inwigilację podziemia, a także brak wiary wielu żołnierzy w sens dalszej walki.

Akcja Specjalna i Pogotowie Akcji Specjalnej

Podczas pierwszych miesięcy okupacji sowieckiej podziemie narodowe nie przeprowadzało zbyt wielu akcji zbrojnych. Było to spowodowane dużym nasyceniem strefy przyfrontowej oddziałami sowieckimi. Z tych też względów starano się przede wszystkim przetrwać zachowując w jak najlepszym stanie szkieletową strukturę organizacyjną. W drugiej połowie 1944 r. NSZ w powiecie siedleckim aktywnie przeciwdziałały ustanawianiu przez PKWN nowych porządków. Najważniejsze działania obejmowały:

- podważanie zaufania Polaków do PKWN, a zwłaszcza do proponowanych przez nową władzę reform społecznych,

¹³³ M. Bechta, *Między...*, s. 295-296.

¹³⁴ R. Wnuk, *Lubelski Okręg AK DSZ i WiN 1944-1947*, Warszawa 2000, s. 260.

¹³⁵ M. Bechta, *Między...*, s. 305, 313-314.

¹³⁶ Tamże, s. 314.

- przedstawianie w negatywnym świetle obrazu ZSRR,
- tworzenie pozorów tymczasowości władzy ludowej,
- wyrabianie przekonania wśród ludności, że legalny, prawowity rząd RP znajduje się w Londynie,
- podważanie słuszności rozwiązań dotyczących powojennych granic państwa polskiego (zarówno granica zachodnia, jak i wschodnia),
- tworzenie oddziałów AS, a następnie PAS NSZ oraz siatki cywilnej, jako przeciwwagi dla organów bezpieczeństwa, MO oraz LWP,
- zdobywanie zaufania wśród Polaków¹³⁷.

Pierwsze grupy samoobrony przed terrorem komunistycznym zaczęto formować wiosną 1945 r. Główna rola w tym procesie przypadła komendantowi okręgowemu AS NSZ, a następnie PAS kpt. Jerzemu Wojtkowskiemu „Drzazga”. Aktywnie działał też dowodzący oddziałem zbrojny Piotr Kosobudzki „Błyskawica”.

Wiosną 1945 r. „Drzazga” nawiązał kontakt z sierż. Tadeuszem Ługowskim „Krogulec”, przekazując mu rozkaz mjr J. Rychlewskiego, dotyczący utworzenia oddziału „lotnego”¹³⁸ mającego chronić zagrożeniem dekonspiracją i aresztowaniem żołnierzy NSZ. Obóz szkoleniowy zorganizowano w kompleksie leśnym Podbyczek (majątek Mordy)¹³⁹. Oddział liczył około 50 ludzi. Jego liczebność zwiększyła się do 100 osób po dołączeniu żołnierzy ppor. Józefa Posiadały „Strąk”. Początkowo dowodził „Krogulec”, od czerwca 1945 r. natomiast ppor. Czesław Ługowski „Kobus”. Jednostka dzieliła się na sekcje (1-5 ludzi), którymi dowodzili Stanisław Borkowski „Bimber”, Kazimierz Borkowski „Kos”, Czesław Moskwiak „Silny”, pchor. Jerzy Bychawski „Kamel” oraz plut. Tadeusz Radzikowski „Zara”¹⁴⁰.

W maju i czerwcu 1945 r. oddział „Krogulca” i „Kobusa” przeprowadził kilka spektakularnych akcji zbrojnych. Najważniejsze z nich to:

- atak na gorzelnię w Krzesku, rekwizycja spirytusu,
- zasadzka pod Mordami – ujęcie sowieckiego gen. Kubasowa oraz dwóch oficerów (ostatecznie puszczono ich wolno),
- uderzenie na sowiecki konwój, który prowadził konie z miejscowości Zbuczyn,
- atak na Mordy – 25 maja 1945 r.,
- opanowanie posterunku MO w Zbuczynie,
- odebranie żołnierzom sowieckim koni i krów w Mościbrodach¹⁴¹.

Wiosną 1945 r. powstała specjalna struktura organizacyjna zwana Pogoto-

¹³⁷ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 176.

¹³⁸ Przed oddziałem „lotnym” na terenie Siedlec i okolic działała jednostka E. Chojeckiego „Kaemi”, mylnie identyfikowany przez UB jako PAS NSZ. Oddział ten został rozbitý w marcu 1945 r. na skutek aresztowania Wandy Taczalskiej i zmuszenia jej do współpracy z UB. Do lata 1945 r. na terenie Siedlec funkcjonowały tzw. sekcje bojowe zajmujące się wywiadem, wyszkoleniem oraz wykonywaniem wyroków śmierci na szczególnie aktywnych funkcjonariuszach NKWD oraz nowej władzy. Należący do nich ludzie wchodzili w skład luźno związanego z NSZ Zbrojnego Ruchu Oporu (ZRO). Jednocześnie Zdzisław Szpakowski „Siemidróg” rozpoczął proces odtwarzania „Młodzieżówki” NSZ.

¹³⁹ J. Pawlak, *Druga konspiracja*, „Tygodnik Siedlecki”, 1994, 36, s. 9.

¹⁴⁰ J. Bychawski oraz T. Radzikowski byli dezertierami z LWP.

¹⁴¹ M. Bechta, *Między...*, s. 325-326.

wiem Akcji Specjalnej (PAS) NSZ. Posiadała ona własną sieć łączności, funkcjonując przy KG NSZ, a następnie NZW. Powstanie PAS NSZ wynikało z potrzeby chwili i dostosowania taktyki walki do okupacji sowieckiej. Specyfika działania PAS polegała na operowaniu małymi oddziałami, głównie plutonami¹⁴² i utrzymywaniu stałej gotowości bojowej. Poszczególne plutony posiadały pełne wyposażenie oraz uzbrojenie. Podstawowe zadania PAS NSZ obejmowały:

- rozbrajanie oddziałów UB i MO, a także oficerów oraz szeregowych żołnierzy WP i Armii Czerwonej,
- likwidację szczególnie groźnych agentów UB oraz NKWD, jak również oficerów radzieckich i funkcjonariuszy MO,
- odbijanie Polaków z więzień, a także transportów,
- kolportowanie pism i ulotek naświetlających obecną sytuację,
- wykonywanie akcji o charakterze finansowym, tylko na rozkaz przełożonych,
- akcje sabotażowych wymierzonych w uruchamianie przez nową władzę zakłady przemysłowe,
- przeszkadzanie w wywożeniu majątku narodowego¹⁴³.

Latem 1945 r. nowym komendantem okręgowym PAS NSZ na Podlasiu został por. Roman Jaroszyński „Roman”. Jerzy Wojtkowski „Drzazga” ujawnił się natomiast wraz ze swymi ludźmi w październiku 1945 r., wyjechał następnie na Ziemię Odzyskane, otrzymując pracę w Elblągu. Aresztowany w 1952 r. stanął przed sądem, otrzymując karę siedmiu lat pozbawienia wolności. Więzienie opuścił w 1955 r., a więc już w trakcie tzw. destalinizacji („odwilży”)¹⁴⁴. Wraz z „Drzazgą” z konspiracji odeszli „Krogulec” i „Kobus”. Nowy komendant przejął z rąk poprzedników pieniądze we wsi Lucynów¹⁴⁵. Kierował PAS z punktu kontaktowego, który mieścił się przy ul. Sekulskiej. Na ten punkt raporty przekazywali mu plut. Julian Myrcha „Sambor” oraz ppor. Stanisław Okniński „Zych”. Ostatecznie R. Jaroszyński został ranny siekierą w rękę podczas akcji likwidacyjnej szajki złodziejskiej, przeprowadzonej pomiędzy Lucynowem, a Plewkami. Odwieziono go do Lublina, gdzie był leczony przez dr. Kałużnego¹⁴⁶.

W pasie nadbużańskim, wchodzącym w skład powiatu siedleckiego (Sarnaki oraz Hołowczyce) aktywne działania prowadził oddział AS, którym dowodził ppor. Stanisław Machnik „Okon”¹⁴⁷. Wspierał go ppor. J. Posiadała „Strąk”. Z ważniejszych akcji przeprowadzonych przez „Okonia” i „Strąka” należy wymienić:

- akcje ekspropriacyjne (zdobywano m.in. cukier, alkohol),
- rozbrajanie funkcjonariuszy NKWD,

¹⁴² Każdy z plutonów działał na obszarze innego powiatu.

¹⁴³ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 154.

¹⁴⁴ M. Bechta, *Między...*, s. 398.

¹⁴⁵ Wydania broni odmówił T. Ługowski, zdecydowany na ujawnienie się i przekazanie jej władzy ludowej.

¹⁴⁶ M. Bechta, *Między...*, s. 329.

¹⁴⁷ Jego oddział dzielił się na trzy plutony, dowodzone przez W. Kwiecińskiego „Szpak”, Józefa Śmiałka „Tygrys” oraz Feliksa Baszkiewicza „Zasuwa”.

- potyczka z kompanią 2 pułku LWP w okolicach Chybowa¹⁴⁸.

W wyniku amnestii sierpniowej ppor. „Okoń” ujawnił siebie i swoich ludzi. W efekcie na czele patrolu PAS NSZ stanął st. sierż. Władysław Kwiecieński „Szpak”. Jego żołnierze pomiędzy sierpniem a październikiem 1945 r. prowadzili akcje likwidacyjne, zaopatrzeniowe, zwalczali także ludzi, którzy podszywając się pod podziemie niepodległościowe zajmowali się pospolitym bandytyzmem¹⁴⁹.

W listopadzie 1945 r. oddział „Szpaka” ujawnił się w Siedlcach, obsadzając następnie posterunek MO na terenie Sarnak. Podwładni „Szpaka” szybko nawiązali współpracę z por. Władysławem Łukasiukiem „Młot”, który dowodził podziemiem poakowskim, wywodzącym się z V Wileńskiej Brygady AK. Milicjantów z Sarnak rozbroili w styczniu 1946 r. żołnierze służący w 10 Batalionie Operacyjnym WBW Lublin. Byłych członków NSZ przewieziono do Siedlec¹⁵⁰.

Na przełomie maja i czerwca 1945 r. powstała na terenie Siedlec pierwsza jednostka Pogotowia Akcji Specjalnej NSZ (PAS KO XVII NSZ). Dowodził nią ppor. Stanisław Okniński „Zych”, zaś jego zastępcą został plut. Julian Myrcha „Sambor”¹⁵¹. Oddział nosił kryptonim „Topór” I. Miał działać głównie na terenie Siedlec. Łącznie z dowódcami liczył 14 ludzi. Żołnierze PAS rozbrajali sowieckich oficerów, kupowali broń od LWP, prowadzili też akcje ekspropriacyjne. W sierpniu 1945 r. UB aresztowało plut. J. Myrchę oraz innych członków oddziału. W efekcie nastąpiło ograniczenie działalności bojowej oraz zerwanie niektórych kontaktów. Wzniesiono je dopiero na początku 1946 r.¹⁵².

Jesienią 1945 r. aktywne ogniska działalności NSZ w powiecie siedleckim to przede wszystkim gmina Zbuczyn (Franciszek Jastrzębski „Bez”, Jan Zdanowski „Żółw” i Władysław Orzełowski) oraz gminy Wiśniew i Domanice (Tadeusz Ługowski, Leon Radzikowski, Tadeusz Wernio)¹⁵³. Ludzie związani z NSZ nasilali propagandę przeciwko władzom oraz nowemu ustrojowi państwa polskiego. Realizowano ją zwłaszcza wśród członków PPR (tzw. Akcja „O”, zwana inaczej „opluskiwaniem”). Infiltrowano organy bezpieczeństwa (Akcja „B”), prowadzono także propagandę w LWP (Akcja „Z”)¹⁵⁴.

Jednym z aktywniej działających oddziałów PAS w powiecie siedleckim (gmina Bielany) dowodził Wiktor Chojecki „Jędrak”. Oddział liczył 27 żołnierzy, dokonując akcji typowych dla PAS (akcje likwidacyjne, odbijanie z transportów, ponadto rekwizycje, sabotaż)¹⁵⁵.

¹⁴⁸ W potyczce oprócz żołnierzy NSZ uczestniczyli ludzie z oddziału Henryka Rosłana „Wilka (Miecz i Plug).

¹⁴⁹ M. Bechta, *Między...*, s. 337.

¹⁵⁰ Tamże, s. 338.

¹⁵¹ Od sierpnia 1945 r. komendantem PAS na Siedlce mianowano S. Oknińskiego, funkcję zastępcy pełnił natomiast J. Myrcha. Po aresztowaniu J. Myrchy działalność PAS uległa osłabieniu. Nowym komendantem PAS w Siedlcach został H. Matlakowski, zaś w powiecie F. Krasuski „Wieniawa”.

¹⁵² R. Mikołajczuk, *Przyczynki do historii...*, s. 195-196.

¹⁵³ Byli to członkowie kompanii NSZ oraz aktywni działacze SN.

¹⁵⁴ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 176-177.

¹⁵⁵ Tenże, *Ewolucje strukturalne w podlaskiej komendzie NSZ lipiec 1945-październik 1947*, „Szkice Podlaskie”, 2004, 12, s. 73.

Należy podkreślić, że w omawianym okresie coraz większe sukcesy w walce z podziemiem zaczął odnosić aparat bezpieczeństwa. Posiadał on swoich agentów, stosował prowokacje i wymyślne tortury już po aresztowaniu. Z tych też względów coraz większa liczba konspiratorów trafiała do ubeckich katowni. Sytuacja taka miała miejsce również w NSZ. Jako przykład mogą posłużyć działania mjr Karola Sęka, który pod koniec 1945 r. próbował na nowo odtworzyć XII KO NSZ. Udało mu się to, ale poszczególne kontakty, które nawiązał, szybko traciły na aktualności ze względu na aresztowania.

W styczniu 1946 r. „Zych” wspólnie z Władysławem Maleszewskim „Władkiem” rozpoczął ściąganie kontrybucji od ludzi z Kosowa Lackiego, którzy przeszukiwali doły zawierające zwłoki osób z obozu Treblinka II. Łącznie ściągnięto 100 tys. złotych. Akcje kontrybucyjne przeprowadzano również na terenie Siedlec. Wiosną 1946 r. doszło do nawiązania kontaktu z oficerem WiN por. Tadeuszem Moniuszko „Bej”. Dzięki temu zakupiono znaczne ilości broni oraz amunicji. Umożliwiło to udział w akcjach zaopatrzeniowych (Siedlce, Dziewule, Domanice, Podniešno). Ocenia się, że późnym latem 1946 r. PAS XII Okręgu NSZ dysponowało około 60 żołnierzami¹⁵⁶.

Szczególne nasilenie akcji zbrojnych skierowanych przeciwko NSZ i innym organizacjom podziemnym przypadło na okres przed referendum (30 VI 1946 r.). Siły bezpieczeństwa penetrowały partyzanckie kryjówki, wyłapując pojedynczo członków oddziałów zbrojnych. Niewątpliwie dużą rolę odegrały w tym przypadku donosy agentów, którzy potrafili wejść w szeregi struktur konspiracyjnych. Tworzono także pozorowane oddziały partyzanckie, które podobnie uzbrojone i umundurowane wzbudzały zaufanie ludności, otrzymując kontakty do prawdziwych partyzantów. Tego typu działania wraz z propagandą w postaci plakatów, odezw i ulotek przynosiły efekty w postaci osłabienia mobilności NSZ w terenie.

Chaos w podziemiu narodowym niewątpliwie spowodowała ustawa amnestyjna z lutego 1947 r. Część żołnierzy i dowódców dostrzegając bezsens dalszej walki próbowała się ujawnić. Ostrzegała przed tym „góra” NSZ argumentując, że amnestia jest tak naprawdę pułapką obozu rządzącego i jest środkiem służącym ostatecznemu rozbiciu konspiracji niepodległościowej. Nielicznym oddziałom PAS nakazywano więc pozostawać w konspiracji, a wykazującym chęć ujawnienia grożono śmiercią. Przykładem jest los Stanisława Skalskiego „Szczyra”, który po ujawnieniu został zastrzelony przez patrol PAS. Warto też pamiętać, iż od 1947 r. zaczęła zmniejszać się baza społeczna NSZ, na co wpływ miała propaganda komunistów, szermowanie hasłami pokoju i stabilizacji, jak również dokonywane aresztowania. W związku z tym organizacja coraz częściej zaczęła przeprowadzać akcje aprowizacyjne, którymi były bardzo dużym obciążeniem dla ludności cywilnej. Aspekt ten można uznać za jeden z kluczowych czynników zminimalizowania poparcia dla NSZ wśród cywilów. Problem ten dotyczył zresztą i innych formacji konspiracyjnych (NZW, WiN).

¹⁵⁶ R. Mikołajczuk, *Przyczynek do historii...*, s. 202-203.

Wiosną 1947 r. powstał oddział „lotny”, w skład którego weszli zagrożeni aresztowaniami UB żołnierze siedleckiej siatki PAS („Wiąz”), głównie uczniowie uczęszczający do Gimnazjum Mechanicznego w Siedlcach. O utworzenie oddziału wnioskował T. Moniuszko „Bej”, wspierany przez komendanta PAS okręgu siedleckiego ppor. S. Oknińskiego. Ostatecznie zgodę wyraził komendant XII Okręgu NSZ mjr K. Sęk. Konspiratorzy opuścili Siedlce 15 kwietnia 1947 r., zatrzymując się w podlukowskim kompleksie leśnym Jata. Tymczasowym dowódcą grupy został sierż. Franciszek Krasuski „Wieniawa”¹⁵⁷. Oddział atakował spółdzielnie, posterunki MO, urzędy pocztowe, działając głównie na terenie powiatu siedleckiego i łukowskiego. Obozowisko w Jacie stanowiło świetną bazę wypadową, w grupie przestrzegano też regulaminu wojskowego, co skutkowało wzmocnieniem dyscypliny.

Grupa „Wiąz” dzieliła się na sekcje gospodarczą, rekwizycyjną oraz egzekucyjną. Jej skład wzrósł do około 30 osób po likwidacji przez UB latem 1947 r. PAS „Topór I” oraz Topór II. Była to jedyna grupa dywersyjna działająca w połowie 1947 r. na terenie XII KO NSZ, posiadała swoje placówki w Plutach, Śmiarach oraz Mroczkach. Oddział kontaktował się z komendantem Okręgu mjr K. Sękiem (za pośrednictwem Kazimierza Izdebskiego „Kazika”)¹⁵⁸.

Na początku czerwca 1947 r. w ręce UB dostał się st. strz. Jan Osiał „Szatan”. Stało się to podczas akcji na Okręgową Spółdzielnię Spożywców „Społem”. Ranny „Szatan” załamał się podczas śledztwa podając zarówno nazwiska członków organizacji, jak i punkty kontaktowe. Nastąpiły aresztowania skutkując paraliżem mobilnej do tej pory siatki konspiracyjnej. W czerwcu miała miejsce także oblawa UB w Śmiarach, a także Daćbogach i Mroczkach. Zatrzymano kilkanaście osób (m.in. plut. Andrzej Jastrzębski „Mewa”, Julian Krasuski „Grom”, Bolesław Szczygielski „Bocian”). Po aresztowaniach aktywność oddziału zdecydowanie zmalała, ograniczając się w zasadzie do sporadycznych rekwizycji żywnościowych, dokonywanych w spółdzielniach państwowych¹⁵⁹.

Od września 1947 r. pojawiły się problemy z zakwaterowaniem grupy „Wiąz”. Kluczową rolę odgrywał strach przed represjami ze strony UB. Ostateczne rozwiązanie grupy nastąpiło w październiku 1947 r. w Wyłazach-Dąbrówce w powiecie siedleckim. Część żołnierzy przyłączyła się do oddziału WiN Władysława Łukasiewicza „Młota”, pozostali wyjechali na Ziemię Odzyskaną¹⁶⁰. Rozwiązanie „Wiązów” było równoznaczne z końcem działalności bojowej XII Okręgu NSZ Siedlce¹⁶¹.

Do 1948 r. w powiecie siedleckim działały jeszcze 20-osobowe oddziały Franciszka Dziewulskiego „Wilka” i Tadeusza Ługowskiego „Krogulca”. Ostatnim większym oddziałem zbrojnym PAS NSZ operującym na terenie powiatu sie-

¹⁵⁷ M. Bechta, *Między...*, s. 347-349; Przez kilka dni oddziałem dowodził Tadeusz Kokot „Czarny”, a następnie T. Moniuszko „Mrok”.

¹⁵⁸ W. Charczuk, *Ewolucje...*, s. 77.

¹⁵⁹ M. Bechta, *Między...*, s. 351-353.

¹⁶⁰ Dowódcą grupy Tadeusz Moniuszko po wyjeździe na Ziemię Odzyskaną został aresztowany przez UB. Podobny los spotkał komendanta PAS S. Oknińskiego.

¹⁶¹ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 191-194.

dleckiego dowodził Józef Wielogórski „Wichura”. Oddział ten w sile 9 osób został zlikwidowany przez siły bezpieczeństwa w 1948 r. Pojedyncze patrole PAS NSZ działały natomiast do 1950 roku. W grudniu 1950 roku został aresztowany K. Sęk. W 1951 r. w Warszawie miał miejsce proces oficerów XII KO NSZ Siedlce. Karol Sęk, T. Moniuszko i S. Okniński zostali skazani na karę śmierci. Dla J. Myrchy i K. Izdebskiego orzeczono natomiast karę 15 lat pozbawienia wolności. Wyroki wykonano, prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Bolesław Bierut nie skorzystał z prawa łaski¹⁶².

Mówiąc o likwidacji oddziałów PAS NSZ w powiecie siedleckim należy podkreślić, że rozpoczęła się ona już latem 1945 r. Zniszczono m.in. oddział kpt. Stanisława Sadowskiego „Szumnego”, a także Czesława Moskwiaka „Silnego”. Siły bezpieczeństwa oraz LWP dysponowały ogromną przewagą w broni maszynowej i artylerii. Używano także czołgów. Mimo tak dużej dysproporcji środków żołnierze NSZ stawiali zacięty opór. Niektórzy wybierali samobójstwo, byleby tylko nie dostać się w ręce UB (m.in. „Szumny”). W lutym 1946 r. przeciwko oddziałom NSZ w powiecie siedleckim rzucono do walki część Batalionu Operacyjnego KBW Lublin oraz funkcjonariuszy siedleckiego MO. Łącznie było to 250 ludzi. Zatrzymano 15 osób, które oskarżono potem o przynależność do zbrojnego podziemia. Rozbiciu uległ wówczas oddział „Szpaka”¹⁶³.

Podsumowanie

Działalność podziemia narodowego w powiecie siedleckim, jak i w całym kraju, można podzielić na dwa wyraźnie różniące się od siebie okresy. Pierwszy, obejmujący okupację niemiecką, należy datować na lata 1939-1944, drugi zaś to tzw. II konspiracja, czyli walka z nowym, siłą narzuconym Polsce ustrojem przez Sowieców. Okres ten jest nieco dłuższy i obejmuje lata 1944-1950.

Pod okupacją niemiecką działalność konspiracji narodowej obejmowała cztery zasadnicze płaszczyzny. Był to wywiad i kontrwywiad, propaganda i kolportaż wydawnictw własnych, intensywne szkolenie wojskowe oraz działalność zbrojna. Spośród tych czterech form działalności najmniejszy nacisk kładziono na działalność zbrojną. Było to zgodne z linią programową narodowców, którzy po 1943 r. głównego wroga Polski widzieli w ZSRR, nie zaś w III Rzeszy. Dowództwo KN czy NSZ uważało, że atakowanie transportów niemieckich czy likwidacja siły żywej Wehrmachtu to nic innego jak wzmacnianie Armii Czerwonej. Z tych też względów przeciwko Niemcom nakazywano unikać akcji zaczepnych, zezwalając tylko na takie, które były formą samoobrony i przeciwstawiały się wyniszczaniu narodu polskiego. Z innych form działalności na bardzo wysokim poziomie stał podziemny wywiad i kontrwywiad, a więc rozpracowywanie środowisk okupanta, jak również organizacji lewicowych. Podziemie narodowe doceniało rolę i znaczenie propagandy, budując za jej pośrednictwem solidną bazę społeczną w powiecie

¹⁶² K. Sęka stracono 7 grudnia 1952 r. w Warszawie.

¹⁶³ W. Charczuk, *Formacje...*, s. 188.

siedleckim. Tworzyli ją księża, zubożała szlachta zagrodowa, właściciele ziemscy, inteligencja. Organizacje kolportowały własną prasę, która pielęgnowała takie wartości jak patriotyzm, solidaryzm w duchu chrześcijańskim, pokazywała także, jakie zagrożenie niesie komunizm. Szkolenia wojskowe miały przygotować profesjonalną kadrę w postaci podoficerów oraz oficerów. Prowadzono je na bardzo wysokim poziomie w podlukowskim kompleksie leśnym Jata oraz Siedlcach, wykorzystując przedwojenne instrukcje oraz regulaminy.

Latem 1944 r. w Polsce wytworzyła się nowa sytuacja polityczna. Jej istota polegała na zainstalowaniu siłą zupełnie nowego, nieznanego Polakom ustroju przez sowieckiego dyktatora Józefa Stalina, który oparł się na garstce działaczy komunistycznych będących w istocie warstwą namiestniczą nowego okupanta. Podziemie narodowe odgrywało istotną rolę w II konspiracji na terenie powiatu siedleckiego. Oddziały KN, NSZ, NZW likwidowały na terenie powiatu siedleckiego szczególnie niebezpiecznych funkcjonariuszy nowej władzy, prowadziły akcje o charakterze finansowym i rekwizycyjnym, odbijały więźniów, dokonywały akcji sabotażowych. Nadal aktywnie starano się prowadzić akcję wywiadowczą oraz propagandową (wojsko, ludność cywilna), pokazującą faktyczne oblicze nowej władzy. Dowództwo poszczególnych organizacji zdecydowało nie nawiązywać żadnej współpracy z Armią Czerwoną oraz PKWN. Linią tej każde z ugrupowań pozostało wierne do końca swej działalności, tj. do 1950 r. Organizacje aktywnie przeciwdziałały realizacji takich wytycznych PKWN jak tzw. reforma rolna, nieco później natomiast aktywnie opowiadały się przeciwko referendum czy wyborom do Sejmu Ustawodawczego.

Od wiosny 1947 r. baza społeczna ugrupowań narodowych w powiecie siedleckim zaczęła ulegać wyraźnemu zmniejszeniu. Złożyło się na to kilka czynników, m.in. amnestia, represje aparatu bezpieczeństwa, dezinformacja stosowana przez propagandę rządową, akcje aprowizacyjne podziemia. Pozbawieni oparcia w miejscowym społeczeństwie żołnierze i oddziały NSZ czy NZW były systematycznie likwidowane przez bezpiekę. Najdłużej działały oddziały Tadeusza Moniuszki „Mroka” oraz Józefa Wielogórskiego „Wichury” (jesień 1947, wiosna 1948).

Jak ocenić działalność podziemia narodowego w powiecie siedleckim w latach 1939-1950? Ocena taka powinna być tylko i wyłącznie pozytywna. Organizacje narodowe postępowały zgodnie ze swoją linią programową prezentując ściśle określone zasady, których trzymały się do samego końca. Zauważamy w tym przypadku żelazną konsekwencję i godny podziwu upór, który nie malał, mimo, że wytrwać było coraz trudniej. Godnym podkreślenia jest fakt, że to właśnie podziemie narodowe jako pierwsze najwcześniej dostrzegło zagrożenie ze strony ZSRR, zajmując wobec Sowietów bezkompromisowe stanowisko, któremu pozostało wierne do końca.

Bibliografia cytowań:

- V wieków dziejów Siedlec*, red. E. Kospath-Pawłowski, Warszawa 2007.
- Bechta M., *Między Bolszewią, a Niemcami*, Warszawa 2009.
- Bechta M., *Narodowo Radykalni. Obrona tradycji i ofensywa narodowa na Podlasiu w latach 1918-1939*, Biała Podlaska 2004.
- Bończa-Tomaszewski N., *Demokratyczna geneza nacjonalizmu*, Warszawa 2001.
- Charczuk W., *Ewolucje strukturalne w podlaskiej komendzie NSZ lipiec 1945-październik 1947*, „Szkice Podlaskie”, 2004, 12, s. 71-79.
- Charczuk W., *Formacje zbrojne obozu narodowego na południowym Podlasiu w latach 1939-1947*, Siedlce 2003.
- Friszke A., *Polska. Losy państwa i narodu 1939-1989*, Warszawa 2003.
- Gawryszewski A., *Ludności Polski w XX wieku*, Warszawa 2005.
- Gniadek-Zieliński M., *Narodowe Siły Zbrojne 1942-1947*, Warszawa 2017.
- Kordaczuk S., *Powiat siedlecki*, Warszawa 2013.
- Kordaczuk S., *Spotkanie z Wunderwaffe*, „Żołnierz Polski”, 1996, 6, s. 46-48.
- Krajewski K., *Uderzeniowe Bataliony Kadrowe*, Warszawa 1993.
- Krasuski M., *Zarys historii XII Okręgu Narodowych Sił Zbrojnych na Podlasiu*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. I, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1997.
- Krawczak T., *W szlacheckim zaścianku*, Warszawa – Siedlce 1993.
- Lewandowska S., *Ruch oporu na Podlasiu*, Warszawa 1976.
- Maj E., *Związek Ludowo Narodowy 1918-1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000.
- Mikołajczuk R., *Przyczynki do historii XII Okręgu Podlaskiego Narodowych Sił Zbrojnych w okresie okupacji sowieckiej*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. II, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1998.
- Murawski Z., *Stronnictwo Narodowe – organizacje prawicowe w powiecie Sokołów Podlaski w latach 1930-1945*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, red. M. Bechta, L. Żebrowski, t. II, Siedlce 1998.
- Muszyński W. J., *Prasa XII Okręgu Narodowych Sił Zbrojnych – dzieje i charakterystyka*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. II, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1998.
- Nowosielski J. W., *Organizacje konspiracyjne w okolicach Sarnak wywodzące swe korzenie w ruchu narodowym*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. I, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1997.
- Pawlak J., *Druga konspiracja*, „Tygodnik Siedlecki”, 1994, 36, s. 9.
- Pawlak J., *Nie walczyli dla sławy i krzyży*, Warszawa 1999.
- Pilaciński J., *Narodowe Siły Zbrojne*, Warszawa 1990.
- Piskunowicz H., *ZWZ – AK w powiecie siedleckim 1939-1945*, Siedlce 1992, s. 25.
- Siedlce 1448-1995*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 1996.
- Siemaszko Z. S., *Narodowe Siły Zbrojne*, Londyn 1982.
- Stolcman A., *Uwolnienie z niemieckiego więzienia oficerów sztabu XII Komendy Okręgu NSZ w Siedlcach 12 marca 1944r.*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. II, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1998.
- Szczechura T., *Ruch ludowy w Siedleckiem*, Warszawa 1984.
- Terej J., *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszyimi Nowej Demokracji*, Warszawa 1979.
- Wapiński R., *Narodowa Demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław 1980.

Wnuk R., *Lubelski Okręg AK DSZ i WiN 1944-1947*, Warszawa 2000.

Wójtowicz N., *Dyplomacja Dmowskiego*, „Niezależna Gazeta Polska”, 2009, 2, s. 6-8.

Zaborski M., *Komenda Ziemi Wschodnich (KZW) i Tymczasowa Narodowa Rada Polityczna Ziemi Wschodnich (TNRP ZW) Narodowych Sił Zbrojnych w latach 1944-1945. Zarys problematyki*, [w:] *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944-1952*, t. II, red. M. Bechta, L. Żebrowski, Siedlce 1998.